

Adatok a Tiszahát neolitikumához*

Egy terület lakottságát az őskorban — ha a településre kedvező földrajzi feltételek megvannak — mindig a területen folyt kutatások foka határozza meg. A régészeti kutatás intenzitása mindenkor a területen működő régész szakmai beállítottságától függött. Ezért voltak a múltban is a jobban átkutatott területek mellett ún. „fehér foltok”, amelyek legtöbbször nem a kultúrák hiányát, hanem a kutatás elégtelenségét jelezték, mert a terület vagy kiesett a múzeum érdeklődési köréből, vagy a távolság miatt a múzeum a székhelyhez közelebb eső területen oldotta meg feladatát. Példák tömegét hozhatnánk fel itt, de elegendő Szabolcs területén maradványok, a korai bronzkorban jelentkező hiátust említenünk, amely mindaddig fennállt, amíg Kalicz N. céltudatos munkával fel nem derítette a nyírségi csoportot, több mint 100 lelőhelyen.¹ A neolitikumra nézve is nagy fehér folt volt a Tiszahát, amely Sőregi János munkája nyomán csupán 1—2 lelőhellyel szerepelt a szakirodalomban.²

Szatmár-Bereg síksága a felső Tiszántúl ÉK-i része. Geomorfológiailag három kisebb tájegységre oszlik: Tiszahát, Szamoshát és Ecsedi medence. Gazdaságföldrajzilag e területet Tiszahát névvel jelöli a földrajztudomány, amely felöleli a Tisza—Kraszna és az ÉK-i országhatár közötti részeket. Közigazgatásilag Szabolcs-Szatmár megye vásárosnaményi, mátészalkai, fehérgyarmati és csengeri járásai tartoznak hozzá.³

A terület a nyírségi hordalékkúp K-i, pleisztocén végén, a nyírfázisban megsüllyedt része. A síkság K-i fele, a Túr melléke, valamint a Túr és Szamos közötti Szamoshát 120 m magas holocén homok és barna földdel kevert lapos hordalékkúpja. A síkság DNy-i része az Ecsedi-láp medencéje, amely az óholocénban (atlanti fázis) újra megsüllyedt.⁴

A kedvező földrajzi környezet, az igen bő vízhálózat, az árból kiemelkedő háta biztosították a terület korai benépesedését az újkőkortól kezdődően. Sajátos kerámia- emlékéanyagával a kutatás érdeklődését felkeltette.⁵ Az utóbbi idők kutatásai eltüntették a fehér foltot, és módot adtak és adnak arra, hogy a terület újkőkorát elemezhessük.

Kalicz N. és Makkay J. Északkelet-Magyarországon végzett kisebb kutatásának segítségével felvázolta az itt talált korai neolitikus kultúrát, és Szatmár-csoportnak nevezte el.⁶ Az általuk felvett lelőhelyek közül csupán egy esik a Tiszahátra, de több átnyúlik Románia felé.⁷

1. *Méhtelek.* A Kalicz N. és Makkay J. 1972—73. évi ásatásából származó leletanyagot a nyíregyházi múzeum őrzi. A kiemelkedő jelentőségű leletanyag a Tiszahát (1. ábra) legrégebb neolitikus kultúráját, a Körös-kultúrát képviseli, de benne megtalálhatók azok a csírák, amelyek a kifejlődő Szatmár-csoportot jellemzik.⁸

2. *Szamosályi.* Sőregi János 1933-ban fedezte fel, és a szerző 1963-ban hitelesítette a kutatás alapján rendelkezésére álló anyagot.⁹

Sőregi János 1937-ben a Szamos jobb partján a szamossályi révtől 150 m-re észlelt lelőhelyen két gödröt talált. Az egyik 3 m mélyen, 5 m hosszú, 120 cm vastag elszíneződött lakógödör hosszabbik metszete volt, amelyet a Szamos partomlása szagatott ki. A benne talált cserepek vörösek, világos okkermázzal fedettek. A félgömbölyű, illetőleg a rövidnyakas formákon gyakoriak a kerek bütykök. A durva kidolgozású anyagon feltűnnek a csipett díszítések, az ujjbenyomással tagolt bütyökfogók. A másik gödör az előbbitől 20 m-re volt, szintén a jobb parton, így egy telephez tartozásuk kétségtelen. Az előkerült anyag azonos az előbbivel.

Sőregi J. új lelőhelynek vélte a Szamos bal partján, az előbbiekkal szemben lévő gödröket. Az ott előkerült két gödör leletanyagára az alacsony csőtálpas tál és a dudoros félgömbös forma a legjellemzőbb.

A lelőhely publikációjában Sőregi J. elsősorban a díszített darabokat közölte, elhagyva a nagyon fontos durva kerámiát. Azzal, hogy az erről a lelőhelyről már korábban, 1935-ben Csiszár Árpád egy hallgató által begyűjtött leleteket is közzé tette, zavart támasztott a leletanyag összetartozását illetően. A Csiszár Árpád által összegyűjtött anyag (Déri Múzeum, ltsz. 112. 1935) kidolgozásában, színében szinte azonos a Sőregi J. által találtakkal, de a rajta levő festésben eltérések mutatkoznak. Míg a Sőregi J. által bemutatott kerámiára a széles feketesávós festés, a csőtálpas formák a jellemzőek, addig az utóbbi a vörös alapra mártott fehér festett, vékony-sávós díszítésével tűnik ki, amely az anyagot a herpályi-csószhalmi kerámia csoportjába sorolja.

1963-ban azzal a céllal tekintetem meg a lelőhelyet, hogy megkíséreljem azonosítani a Sőregi János által leírtakkal. Csiszár Á. szerint a lelőhelyen tényleges ásatás nem volt, csupán a csónakból látható elszíneződések kisméretű feltárása történt meg, illetve a partomlásban talált cserepeket gyűjtötték be. Megállapíthattuk, hogy a Sőregi J. által leírt lelőhelyek összetartoznak a mostani Szamos-átvágás mindkét partján. A mai meder az 1932-ben készült Szamos-szabályozás eredménye, és a Sőregi J. leírásában található 300—350 cm-es mélységek úgy értelmezhetők, hogy a mederből kitermelt föld rákerült a lelőhelyre, amely helyenként még ma is 200—250 cm vastagon fedi a part mindkét oldalát.

A lelőhely a szamossályi rév mindkét oldalán terül el, D-re mintegy 200, É-ra 400 m-es felületen (2. ábra). Az 1963. évi leletmentés a profilban jelentkező objektumok feltárására szorítkozott csupán. 5 gödröt bontottunk ki, amelyből az 1., 3., 4., 5. számúak az újkőkorbá, a 2. sz. a badeni kultúrába tartozott. A leletanyagot a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi 64.1.34. ltsz. alatt.

Az előkerült leletanyagban kiemelkedő a félgömb formájú edényekből származó festett töredék tömege (3. ábra), illetve a szerszámkészlet, amely átfúrt nehezéket, szövőszéksúlyt, obszidián és kalcedon pengéket és kaparókat, továbbá kaptafa formájú kőbaltát tartalmaz (4. ábra). A problematika szempontjából fontosak az agyagkarikák, amelyet három töredék képvisel (4. ábra 2—4). Jellemző forma a félgömbös, 4 dudorral képzett edény. M: 11,8 (4. ábra 10). Fontos forma egy lábön álló, talpas tál, amely alkalmas arra, hogy a töredékekből ismert láb alakú részt helyes kiegészítéssel képzeljük el (4. ábra 11).

3. Szamosújlak. Sőregi J. által említett lelőhely a Szamos bal partján. Települése gödrökkel jelentkezett. Leletanyaga nincs, az akkor begyűjtött anyag hozzákeveredett a szamossályi anyaghoz.¹⁰

4. *Kisvarsány-Hídér*. 1963—64-ben az árvízvédelmi munkák bolygatták meg a települést, ahol Csiszár Árpáddal végeztünk hitelesítő ásatást. Az anyagot a vásárosnaményi múzeum őrzi: 64.5.1—13, 64.6.1—3, 64.11.1—28, 68.14.1—19 csoportszám alatt felvett leltári számok alatt.¹¹

1957-ben kapott első ízben jelentést a nyíregyházi múzeum arról, hogy a Kisvarsány környékén megindult Tisza-gát építése alkalmával edényeket, csontvázakat és bronz depotleleteket találtak. A szakaszosan végzett munka 1963-ban ért el a Kisvarsány-Hídér lelőhelyre (5. ábra), ahonnan a 0 ponttal jelezve indul az a nyúlgát, amely a hidéri házsort védi az ártól. 1963—64 között készült el ennek a töltésszakasznak 400—700 m-ig terjedő része, amelyhez a földet a töltéssel párhuzamos, mintegy 10 m széles agyagárokba kikubikolták ki. A terület az egykori ártérből kiemelkedő lapos hát, amely mintegy 20 m-re nyúlik az anyagárkon túl Ny-ra, azonban itt túllépi a védtöltés vonalát a helyszínen található cserepek tanúsága szerint. A település kiterjedése hosszirányban mintegy 600 m, szélessége 80—120 m között mozog. Az É-i oldalon egy megszűnt Tisza-mederre támaszkodik. A földmunkák nagyon szakaszosan folytak, ezért állandó megfigyelést nem lehetett biztosítani, bár Csiszár Árpád, a vásárosnaményi múzeum vezetője mindent megtett, hogy a lelőköörülményeket megfigyelje, azokat rögzítse, és az anyagot összegyűjtse. A leletösszefüggések megfigyelését zavarta az a körülmény, hogy a lapos kiemelkedés több népként adott szállást az újkőkortól a XIII. sz-ig. Mint az ásatás során kiderült, a lelőhelyen az újkőkorkor kívül a rézkor Hunyadi halmi csoportja, a korai bronzkor, a késő császárcor barbár anyaga, V—VII. sz-i településnyomok, illetve a X—XII. sz-i települések és azok elszórt temetkezései is megtalálhatók.

A leletmentésre 1963 szeptemberében került sor, amelyet Csiszár Árpáddal közösen végeztünk. Munkahelyül az alapároknak azt a szakaszát választottuk, ahol a sárga altalajt még nem érték el. Itt jelöltük ki az első felületet, amely a szelvény 398—419 m-es szakaszára esett (6. ábra). Az első felületben 3 neolitikus gödör volt: A 350 cm átmérővel, B 180×90 cm, C, amelyből csupán egy kis rész maradt bolygatatlanul.

Az A gödör leletanyagában képviselve van az íves vékony vonalú festés, a karcolt szegletes mélyítés, illetőleg a körömcsípéses durva kerámia. A formákban az alacsony nyakú félgömbös edény, a talpcsőves tál a vezető típus (7. ábra). A felület bővelkedett cserépanyagban, és más leletekben. Különösen gyakoriak voltak a cserépaldból kialakított agyagnehezékek (9. ábra 2, 4) és a gömbölyű formájú orsónehezékek (9. ábra 1, 3, 5). Kapcsolataik miatt érdemelnek említést a durva kidolgozású edényperemek, amelyeken zezugos vonaldísz látható (8. ábra 1, 2).

Az anyagárok 425—450 m-es szakaszán, az 1. gödörrel megjelölt helyen obszidián raktárlelet került elő, a munkások elmondása szerint egy csomóban, 60 cm mélyen. A hitelesítés során annyit sikerült megállapítani, hogy kis mélységű gödörben 80 cm mélyen volt az obszidián. E gödör lehetett műhely raktári része is, mivel a környéken — amely az objektumhoz tartozhatott — igen sok obszidián rög és szilánk feküdt. A depotból a következő darabok kerültek a vásárosnaményi múzeumba: 1. ovális obszidián bomba, kéreggel bevonva, h: 21 cm (10. ábra 7); 2. ovális, kisebb rög, kéreggel bevonva, egyik fele csorba. A meglevő rész 13 cm hosszú, 7 cm széles (10. ábra 8). 3. Ovális töredék, kéregbevonattal, 10×7 cm (10. ábra 5). 4. Gömbölyded alakú rög, kéreggel, 5×4 cm (10. ábra 5). 5. Ovális rög töredéke, h: 9 cm (10. ábra 1). 6. Szabálytalan alakú, kéregbevonatos rög, 5×6 cm (10. ábra 2). 7. Részben kéreggel bevont, részben hasított obszidián rögök (10. ábra 3, 4).

A darabok azt mutatják, hogy még nyers állapotban volt a lelőhelyen, készletfeldolgozás céljából, vagy csereeszközként.

A szelvény 4. gödrénél feltüntetett részen több őrlő- és csiszolókö került elő. Az őrlőkövek cipó alakúak, a csiszolókövek szabálytalanok, részben baltacsiszolás nyomaival. A leletgyűttes 2 őrlőkövet, 4 csiszolókövet, 2 ütőkövet és 1 használt, töredezett kőbaltát tartalmazott. Valószínűnek látszik, hogy egy kunyhó használaton kívüli eszközkészletét találták meg.

A telepnek ezen a szakaszán sok festékrög is volt. A kubikosok szerint a 2. gödör jelzésénél feltűnően sok fehér és rózsaszínű kő feküdt, kb. 10 kg súlyban, amelyet beszállítottak a múzeumba. A rögök mészkőfajták, és égetéssel nyerték belőlük a festésre használt meszet. Feltűnő, hogy a nyersanyag közel azonos darabokra törött (11. ábra).

A 2. felület számos jelensége közül a B és K gödör sorolható az újkőkorbba. A B gödör szabálytalan, 160×150 cm átmérőjű. A gödör leletanyagában a formák között a félgömbös, a csótalpas és a hengeres nyakú csupor a fő típus, sokszor dudoros, szegletesedő formában. A durva kidolgozású anyagban a hordóforma és a lapos kerek talak vannak túlsúlyban (12. ábra). A gödör 150 db leltározott anyagából vékony falú cserépet 75 volt. A díszítések között 10 db körömcspéses (9,5%), 4 vonalmélyítéses (3,6%), és 6 db festett (5,9%) fordult elő, amely gyakoribb lehetett a találtaknál.

K gödör. Szabálytalan alakú, elmosódott szélű gödör, amelynek tölteléfködjéből 60—70 cm között kerültek elő a cserepek a legbővebben. A savas talaj miatt az állatcsontok csak nyomokban maradtak meg, amelyek leginkább szarvasfogakkal voltak képviselve. A gödörből 140 cserépet leltárba, 80%-ban vékony falú. Körömcspéses díszítést 19 db-on (13,7%), vonaldíszít 4 cserépen (2,9%) és fekete festést 10 cserépen (7,7%) találtunk. A gödör anyaga azonos összetételű, mint a B gödöré (13. ábra), amelyben a fekete festékköteg-díszítés a legjellemzőbb (13. ábra 4, 6, 12). A szerszámanyagból kiemelkedik egy kaptafa alakú kőbalt (13. ábra 2).

III. felület. Jelenségei közül két objektum újkőkori (14. ábra). Az 1. gödör 140×160 cm átm. volt, 80 cm mélyen kövek, paticsok feküdtek. A paticsok alatt 15—20 cm-re kevert talajt találtunk, és az altalajt 120 cm mélyen értük el. A leletanyagból egy cipó alakú őrlőkö érdemel említést.

2. gödör. Ovális alaprajzú kemence, kiszolgáló gödörrel (14, 14/a ábra). A gödör hosszabbik átmérője 160, a rövidebb 100 cm. Az É-ra néző kemence szegletes forma, s a tüzelőnyílás felé keskenyedő. H: 54, szé: 34 cm. A tűzhely a jelenlegi felszín alatt 54 cm-re feküdt. Földbe vájt típus, a folyamatos tüzeléstől oldala kiegészített. Felmenő fala 16 cm magasan látható volt, és ívéről ítélve kupolás lehetett (14. ábra). A belőle előkerült leletanyag azonos a lelőhely többi anyagával.

A felületen a 3. jelzésű helyen hasonló kemence feküdt, azonban a hozzá tartozó gödröt a munkások már korábban elhordták, így alaprajzát pontosan megállapítani nem lehetett. A lelőhely többi szakaszával kapcsolatban Csizsár Árpád tett megfigyeléseket. Különösen sűrűn települtek a terület legmagasabb pontján, az 50—80 m-es szakaszon, ahol tömegesen jöttek elő a cserepek. 50—0 pont között 9 helyen rajzolódt ki neolitikus gödör alakja, de a gépesített földmunka miatt ezeket megmenteni nem lehetett.

5. Kisvarsány-Gubéri legelő. A töltés építésekor előkerült szórvány és a hitelesítő feltárás anyaga a vásárosnaményi múzeumban van, a 68.20.1—90, 68.26.1—14, 68.27—40, illetőleg a 68.52—53, 55, 57. csoportszám alatt leltárba vett anyagban.

A lelőhely a kisvarsányi nyári gát 0 pontjától 300 m-re esik Vásárosnamény irányában (5. ábra). A kis magaslat az egykori Tisza-meder mellett terül el. A nagyobb belvizek miatt a gátépítéshez ismételtelen innen vitték a földet, és gyakran kerültek elő leletek. A területen 1963-ban kisebb felületet is nyitottunk hitelesítés céljából, ahol újkőkori anyag csak szórványosan jelentkezett a bronzkorban illetőleg a X—XI. sz-ban sűrűn lakott területen. 1967-ben újból innen magasították a töltést és a földmunkáknál talált festett cserepeket Baksa Jánosné a vásárosnaményi múzeumba szállította. Az igen gazdag anyagból a festett töredékek tartalmak számát a legnagyobb érdeklődésre (15. ábra). 1967 júniusában a bejelentést követően

ismét hitelesítő feltárást végeztem a területen. A kubikosok által kitermelt részben két gödör alja nyúlt mélyebbre. A szinte teljesen kitermelt gödrök aljában csupán néhány jelentéktelen neolitikus töredék feküdt. A területen jelentkező másik szabálytalan gödör a VIII—IX. sz-i településhez tartozott, ahol Erdélyi István IX. sz-i települést tárt fel. Még két felületet nyitottunk érintetlen területen, azonban ezek sem tartalmaztak érdemleges neolitikori anyagot, helyette tiszapolgári típusú cserepeket találtunk anélkül, hogy a település határozott nyomait észlelhettük volna.

6. *Kisvarsány-Sulyokkert*. Az 1962-ben végzett töltéserősítő munka alkalmával a hídéri lelőhelyen talált anyaggal azonos jelenségek és cserepek kerültek elő.

7. *Kisvarsány-Kertekalja*. A Kovásszeg dombja és a falu között a Máthé-féle telken került elő 1968-ban árokásás közben néhány cserép, amelyet Csiszár Árpád gyűjtött össze és vitt be a vásárosnaményi múzeumba. A kerámiaanyag jellege megegyezik a Kisvarsány-Hídér anyagával, megtaláljuk benne a durva és vékony falú kerámiát, vörös iszapos kidolgozással, feketesávós festéssel. Ltsz.: 72.24.1.

8. *Vásárosnamény, Farönktelep*. A város szélén elterülő dombhát egyik részét Páskumnak hívják. Az üzem építések a korai rézkor elhordott temetőjén kívül a neolitikus telep is megsemmisült. A terület szélén végzett mentőásatás alkalmával megállapítottuk, hogy a korai rézkor tiszapolgári csoportjának települése és temetkezése¹² mellett a neolitikus település eléggé szórványos volt. Az előkerült anyag a hídérivel megegyezik. Vásárosnaményi Múzeum: 64.30.1—30 ltsz.

9. *Vásárosnamény, Sport utca*. 1965 nyarán vízvezeték nyomócsövének lefektetésekor a Sport utca végén, közel a Kraszna csatornához 3 tűzhelyet vágtak át. A tűzhelyek a felszíntől 50—60 cm-re voltak. A lelőhely mintegy 100×100 m, emelkedett terület, és a felépült házak alapozásánál gyakran került itt elő cserépanyag. Néhány megmentett cserép (16. ábra 1—9) arra utal, hogy összetétele azonos a hídéri anyaggal, bár az apró kerek bütykök jelenléte egy későbbi periódust sejtet.

10. *Tiszaadony-Szivó*. Tiszaadony és Tiszakerecseny között a köves út nagy kanyarján túl, mintegy 1 km-re ÉK-re az úttól 400 m hosszú, kiemelkedő hát húzódik. A hát magassága 2—3 m. A területet mélyen szántották, és Csiszár Árpád megfigyelte, hogy a cserepek a D-i oldalon és az É-i nyúlványon sűrűsödnek. A leletanyag (16. ábra 10—13) azonos a hídérivel. Említésre méltó egy használt, törött kőbalta, amelyet másodlagosan csiszolónak használtak fel (16. ábra 13).

11. *Cégénydányád-Szamosmeder*. Sóregi J. vegyes összetételű anyagot gyűjtött be innen, amelyből egy perem és egy aljtöredék biztosan a neolitikumhoz köthető.¹³

12. *Tornyosapáti-Ördögös* lelőhelyről földmunkák során Csiszár Árpád gyűjtött be egy nagyméretű, cipó alakú örlőkőpárt, több csiszolóké töredéket. A mellette talált vastag falú, pelyvás anyagú töredékek valószínűsítik neolitikumba tartozásukat.

13. *Zajta*. Az árvízvédelmi munkáknál 1971-ben elpusztult lelőhelyen végzett hitelesítő ásatáson megtalált gödör anyaga ad lehetőséget az értékelésre.¹⁴ Az anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi 75.37.1—53. ltsz. alatt.

Nagy György, a nyíregyházi vízmű igazgatósága dolgozója értesítette a nyíregyházi múzeumot, hogy a Zajtán folyó töltésépítési munka során mintegy 15—20 gödör került elő sok cseréppel. Az 1973 októberében lebonyolított hitelesítés megállapította, hogy a lelőhely a falu É-i részén fekvő kiemelkedő hát, amelyet jórészt elhordtak (17. ábra). A földmunkával megsemmisült lelőhelyen mindössze egyetlen olyan gödröt sikerült találni, amelynek tető alakú mélyedése az altalajban még megállapítható volt. A cserepek 5×8 m-es elszíneződésben jelentkeztek, melynek alakja ovális volt (18. ábra). Az előkerült leletanyag a hídérivel mutat rokonságot (19. ábra). A savas talaj miatt festés alig maradt meg. Az anyagban megtalálható a hengeres nyelű agyagkanál (19. ábra 14) és a láb alakú talpas tálka is. Új jelenség a fazekak belső bütyökfogója, amely két darabon került elő (19. ábra 16, 17). A durva kerámiában a mélyített, illetőleg a csipett díszítések aránya megegyezik a kisvarsányi lelőhelyen tapasztaltakkal.

14. *Jánd-Tiszapart.* Szórvány leletként egy kisméretű, behajló peremű tál került elő, oldalán bütyökkel. Még egy másik tálka is van a vásárosnaményi múzeumban, amelynek magassága 5 cm. A vele együtt előkerült vastag falú töredékek telepre utalnak, és e körhöz köthetők. Vásárosnaményi Múzeum, ltsz.: 64.4.1—6.

15. *Beregdaróc-Gorny domb.* A vásárosnaményi múzeum 3 kaptafa alakú kőbaltát őriz innen, feltehetően nagyobb telepről.

16. *Tákos-Jándi út.* Csizsár Á. és Csallány D. felszíni gyűjtése során újkőkorbba sorolható néhány cserepet talált a lelőhelyen. Vásárosnaményi Múzeum, ltsz.: 64.45.1—9.

17. *Nagyecsed.* Kalicz N.—Makkay J. terepbejárása alkalmával találta a lelőhelyet. A begyűjtött anyag a nyíregyházi múzeumba került.¹⁵

18. *Sonkád.* A tsz területén végzett csatornázás alkalmával került elő a lelőhely, amelyre dr. Bakó Ferenc tarpai állatorvos hívta fel a figyelmet. Az 1974-ben végzett leletmentés anyagát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi 74.36.1—313. ltsz. alatt.

Bakó Ferenc tarpai állatorvos bejelentésére az Új Élet Mgtsz központjában a leletmentést 1974 júniusában végeztem. A lelőhely a községtől K-re egy kisebb kiemelkedésen fekszik (20. ábra). A munka során nagyobb területen házat és gödröt bontottunk ki (21. ábra). A ház (1. ház) 540 cm hosszú, 220—240 cm széles gödörlakás, amelynek félkörös bejárata a Ny-i oldalra esett, ferde lejtéssel. A gödör K-i zárófala egyenes, alja lapos, 75—82 cm mély. Az É-i oldalon a ház középvonalában félkörös kiszélesedésben 48 cm mély kerek tűzhely állott, 80×70 cm átmérővel. A gödör alján 2 edénycsomó feküdt (A—B), amelyből több összeállítható edény került elő.

Ezek: behajló szájú edény, középvastag falú agyagból. A perem alatt háromsoros hullámvonal mélyítésű kör, a hasvonalon feltehetően 4 hegyes bütyök. A teljes felületet kettős és egyes körömcspések fedik. Halvány téglaszínű, kiegészített, m: 24, sz: 24,5, fá: 16 cm. (22. ábra, 1).

Behajló szájú edény, középvastag falú agyagból. A perem alatt széles, mély hullámvonal fut körbe. A vállon és a hasvonalon egymás közé eső kettős hegyes bütyök. A felületet egyenletesen 1 körömmel benyomott díszítés fedi. Halványvörös, kiegészített, m: 22, szá: 20,5 cm (22. ábra 2).

Talpcsöves edény, vékony falú, világos téglaszínű. Talprésze egyenletesen szélesedő, tálrésze enyhén szegletesedő. Foltokban fekete festés látszik a talpon és a tálrészen egyaránt. Kiegészített, m: 20,6, szá: 16,8 cm (22. ábra 6).

Edénytartó, alja szélesedő, a csőtálpas tálával megegyező, amely 2,5 cm széles, egyenes peremmel zárul. Halvány téglaszínű, m: 9, tá: 16 cm (22. ábra 4).

Félgömb alakú csésze, hasán két legömbölyített, átfúrt bütyökkel, szája szegletes. A fülek a szegletes száj átlója vonalára esnek. Vékony falú, vöröses, m: 7,5, szá: 9,2 cm (22. ábra 7).

Hengeres nyakú edény, szegletes szájjal, hasán 4 dudorral, amely szegletesé teszi a formát. Vékony falú, jó kidolgozású, m: 7,1 cm (22. ábra 5).

Egyenes peremű, behajló szájú tál. Felülete enyhén rapcsos, halvány téglaszínű. M: 14,4, szá: 18 cm (22. ábra 8).

Agyagpohárka, hengeres testű, kissé behajló szájú, durva kivitelű, rapcsos, vörös, m: 5,5 cm (22. ábra 3). Agyagkanál töredéke (22. ábra 9).

A ház legérdekesebb lelete az arcós edény töredéke (23. ábra 1). Hengeres nyakú, csúcsosodó forma. A csúcsos kiemelkedést az áll vonalát adó kiemelkedő plasztikus borda keretezi, amelynek végei ráhajlanak a peremre. A csúcs közepén arcábrázolás látható, plasztikus összeérő szemöldökívvel, középen plasztikus orral, szúrt orrlyukkal. A meglévő töredék mutatja, hogy a fület is plasztikusan ábrázolták, hosszúkás formában, átfúrással. Vörös, igen megkopott, régi törésfelületeket mutat a darab. Az arcábrázolás 7 cm hosszú, legnagyobb szélessége 9 cm lehetett.

A házból került elő egy idoltöredék (23. ábra 2). Feje egyenes, arca hátracsapott, domborzata két szem mélyedését sejteti. A karokat a hegyesedő csonkok jelzik. Hengeres törzse törött. Profilja ívelt, követi a test formáját, hossza 5,2 cm.

E házban is találtunk lapos aljú agyagkarika töredékeket (23. ábra 3, 4, 5). Nem tartoznak össze, különböző karikákból származnak. Előkerült egy láb alakú edény talprésze (23. ábra 6), a lábszár hengeres, meglévő magassága 5,5 cm.

A kerámiaanyag legjellemzőbb sajátossága a hullámos és szegletes vonalvezetésű széldíszítmény (24. ábra) és a körömcspéses díszítés (25. ábra). Különösen gyakori volt a lapos táltípus, amely ovális (26. ábra 1), illetőleg kerek formákban jelentkezett, fogantyú nélkül (26. ábra 2—7). Feltűnően sok volt a lángborító (27. ábra 1—8). Jellegzetes a talpcsöves forma is (27. ábra 9—11). A vékony falú töredékeken a vékony sávós festés a leggyakoribb (28. ábra 1—7). Sok a szegletesedő forma (28. ábra 12, 13, 29. ábra 15). A szerszámanyag között az obszidián van túlsúlyban, pengékkel és félkör alakú retusált kaparókkal.

Kalicz N. és Makkay J. a Tiszahát területén kívül több lelőhelyet sorol a szatmári csoportba. Megkülönböztetnek egy korai fokozatot, amelyet a Körös csoport archaizáló jegyei jellemeznek. Ide sorolják a Tiszabездé—Servápa és a Nagyecséd—Péterzug lelőhelyek anyagát.

A fiatalabb fokozatot Rétközberencs-Paromdomb, Tiszaörvény, Kenézlő, Tiszacsege-Homokbánya, Ebes, Ibrány-Bleier, Paszab-Felnémettag, Tiszacsege-Homokgödör, Tiszavalk-Négyes lelőhelyek képviselik. Ide köthető a román kutatók által feltárt Ciumesti (Csomaköz) lelőhely is.

19. *Kölcse*. A lelőhelyről a Magyar Nemzeti Múzeum néhány töredéket őriz fekete festéssel (MNM Cserépleltárkönyv 1947. 23.). A lelőhely egyezik Kalicz N.—Makkay J. 1977. 194. lelőhelyével. A cserepeket a szerzők az esztári csoport Szamos vidéki csoportjába sorolják.

A kőeszköz anyaga alapjaiban megegyezik a hazai neolitikus szinttel, s csupán az obszidián nagyobb mérvű felhasználása emeli ki az átlagosból. A méhteleki Körös lelőhely ismertetésében Kalicz N. és Makkay J. már rámutatott arra, hogy a kőnyersanyag 80%-ban obszidián. Szerintük a lakosság egyik foglalkozása a nyersanyag beszerzése és a részleges feldolgozás volt.¹⁶ A nyersanyag és félkész termék a Szamos völgyén cserekereskedelem útján jutott Erdélybe. A csoportot továbbra is jellemzi az obszidián túlsúlya, azonban a felhasználásban már mintegy 65%-ra esik vissza.

A sonkádi ház készletében az obszidián eszközök minden változatát megtaláljuk, köztük fő típusként a retusált élű pengéket és a féloldalas, félköríves kaparókat. Az obszidián jelentőségét bizonyítja a Kisvarsány-Híder lelőhelyen talált obszidián depotlelet (10. ábra), amelyből 8 nagyobb rög került a múzeumba, mintegy 3 kg súlyban. A nyers állapotban előkerült kéregbevonatos példányok egy műhely raktárkészletének tekinthetők, mivel a környéken talált apró obszidiánhulladékok azt látszanak igazolni, hogy műhely jelenlétével számolhatunk. Az obszidiánrögök nagysága kis és közepes magkövek kialakítását teszi lehetővé, ami a méretek paraméterében a neolitikus szintnek felel meg. Az egyéb pattintott kőeszközök anyagában többféle ásványt találunk különböző lelőhelyről, mert míg Kisvarsány-Híderen a tűzkőfélék, addig Sonkádán a leggyakoribb.

A csiszolt kőeszközök között ritka a kőbalta, inkább a lapos kaptafa típus az általános (4. ábra 7; 12. ábra 1; 13. ábra 1—2). Átfúrás még nem ismernek. A kő feldolgozásában viszont nagyobb szerepet kapott az őrlőkő és a csiszolókö, amely azonos az átlagos neolitikus formákkal. Kisvarsány-Híderen, az egyik gödörben talált őrlőkőlelet talán egy háztartás készletének tarthatjuk, és ebben az esetben mintegy 7—9 kövel számolhatunk kisebb közösségen belül, amely így a munka közös végzésére utal.

Néhány eszközt agyagból készítettek. Így a szövőszék nehezekeket, amelyből csupán a Szamossályin előkerült egyetlen példányt ismerjük (4. ábra 6), és így a kisméretű kúpú formát még nem tarthatjuk általános típusnak. Minden telepről ismerünk edény oldalából készült nehezekeket. Általában vékony és középvastag falú oldalrészekből alakították ki, kerek, ovális formára, középen átfúrva (4. ábra 1; 9. ábra 2, 4; 13. ábra 6—8). Sokszor díszített töredékeket is felhasználtak (13. ábra 6). A nehezekeket a fonással hozzák kapcsolatba. Az orsógombok közül eddig csupán ez a forma került elő. A középső újkőkorbba tartozó velhé-raskovcei telepen szintén csak ez a forma ismert, ahol igen nagy tömegben találták.¹⁷

A csoportra jellemző az agyagkanál. Kisméretű ovális vagy kerek kanálrész és hengeres, rövid nyél a leggyakoribb (19. ábra 14; 22. ábra 9). Az agyagkanál már a méhteleki anyagban is előfordult.¹⁸ Korai elterjedési területe a vonaldíszes kerámia kultúrájához kapcsolódik.

A rendeltetésére nézve sokat vitatott agyagkarikák jellemzik a tiszaháti leletanyagot. Szinte minden lelőhelyen megtaláljuk, bár nem túl nagy számban. Két formája ismert, az egyik a szélesebb alapú, háromszög metsetű karika Szamossályiról (4. ábra 2—4) és Sonkádról (23. ábra 3—5); a másik szinte hengeres, amelyet már az ékszerek közé sorolhatnánk inkább. Tiszta formájában az általam közölt anyagban nem fordult elő, viszont a velhé-raskovcei telepen gyakori.¹⁹ Mindkettőnél az átmérő 6—10 cm kö-

zött váltakozik. A lapos bázisú példányokat J. Vizdal edénytartó-karikáknak tartja, amely el is fogadható. Ha az agyagkarikák megjelenését vizsgáljuk, akkor a hengeres metszetű típust már a Körös csoportban megtaláljuk. Dévaványa-Atyaszegegről már vincai hatásokat tükröző leletegyüttesben fordultak elő, s így a Körös csoport késői szakaszába sorolhatjuk.²⁰ Megtalálták a Barca III-ban,²¹ amelyet a szlovák kutatás az alföldi vonaldíszes kerámiának megfelelő horizonthoz sorol, és a legkorábbi középső neolitikumba tartozik.²² Apró töredékekben a sátoraljaújhelyi telepről ismerjük, amelynek datálása sokat változott, biztos azonban, hogy szintén a középső neolitikumba sorolható.²³ Véleményem szerint a két típust származásilag is külön kell választani és nem lehet vitás, hogy az alátét szerepét betöltő karikák a kialakuló vonaldíszes kerámiába tartoznak. Ezt támasztja alá a talpcsöves edénytartó forma. Eddig csupán a herpályi kultúra jellegzetes típusának tartották.²⁴ Alacsony, szélesedő talp, keskeny, kihajló, lapos perem jellemzi a formát, amely helyreállíthatóan Sonkádön került elő (22. ábra 4). Rendeltetésének megfelelően az edénytartó belül üreges. Mérete megegyezik a nagyobb agyagkarikákkal, és a kisebb méretű, keskenyedő aljú edények megfelelő támaszt kaphatnak az edénytartókban. Nem túl gyakori. A Sonkádön előkerült másik töredék igazolja, hogy használatát a kultikus tárgyak körébe kell utalnunk. Nem lehet vitás, hogy a herpályi csoportban használt talpcsöves edénytartók formai előzménye.

Kerámia

A kisméretű, de zárt leletegyütteseket adó, fent közölt 5 lelőhely anyaga egyöntetűségével tűnik fel mind települési, mind anyagi kultúra szempontjából. Ez az egyöntetűség a kerámiában, anyagban, formában és a díszítés módozatában különösen jellemző.²⁵

1. A kisvarsány-hídéri anyagban a kerámiák azonos fajtákból készültek. A finom és durva kerámia kémiai összetétele nagyban hasonlít egymáshoz. Ugyanazt az agyagot használták fel, és az elemzésben mutatkozó kis eltérések abból származnak, hogy a cserepek a talajban kilúgozódtak, és ioncsere is lejátszódhatott.

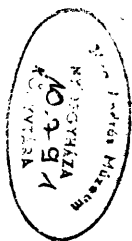
2. A kerámiák anyagához növényi részeket kevertek, amelyek kiégetéskor teljesen vagy részben elégték, így faszénné alakultak. A kerámia belseje a sok faszéntől fekete. A kb. 30 mikron vastagságú csiszolat, finom elosztású szén jelenlétét mutatja, hogy ez a szénmonoxidból másodlagosan redukáló atmoszférában kivált szén.

3. Két vagy három különböző színű réteg (vörös és sárga, külső réteg és fekete belső réteg) az égetés során keletkezett. 700 C-fokot meghaladó hőmérsékleten izzító kemencében a letisztított, fekete belső réteg is téglavörösre égett a kísérlet folyamán. A külső réteg vörös színét az agyag nagyobb vastartalma okozza. Ezt a szint a belső rétegben, ahová a levegő nem ért el, a finom elosztású szén teljesen elfedi. A cserép minden rétegében ugyanazok az ásványok fordulnak elő és a kémiai összetétel is hasonló. A vékony csiszolat képe folyamatos átmenetet mutat az egyes rétegek között. Ez arra utal, hogy az egyes rétegeket nem külön-külön vitték fel a felületre.

A vizsgálat összefoglaló értékeit az alábbi táblázat mutatja:

AZ EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA SZÁZALÉKBAN

Lelt szám.	K i s v a r s á n y				Sátoraljaújhely								Szamossályi		
	68,20 16	68,20 16	68,20 16	68,20 3	14-es vörös k. réteg durva vörös	14-es fek. b. réteg durva vörös	2-es sárga k. réteg finom	2-es fek. b. réteg finom	20-as sárga k. réteg finom	20-as fek. b. réteg finom	27/912 22	27/912 24	27/912 23	1,20 1964	1,20 1964
	durva	durva	durva	durva							durva sárga	finom	finom	D. porlós vörös	
SiO ₂	64,50	60,70	63,40	64,80	60,45	61,50	60,45	63,60	63,40	60,55	66,35	64,25	60,40	55,15	52,55
Al ₂ O ₃	11,10	11,75	12,35	15,75	16,20	16,10	16,55	17,90	17,15	17,10	12,65	16,40	14,70	16,45	17,70
Fe ₂ O ₃	9,25	8,78	7,81	6,33	13,77	13,54	8,53	8,70	9,73	10,24	8,25	9,78	9,55	13,66	10,41
TiO ₂	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
CaO	1,7	2,4	1,8	2,75	1,12	2,26	2,32	2,35	2,38	2,17	3,05	2,25	2,74	3,20	1,72
MgO	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Na ₂ O				1,00		0,23		0,85		0,82	0,77	0,49	0,85		0,51
K ₂ O				2,15		1,68		3,00		1,85	1,85	1,67	2,65		1,64
Izzítás- veszteség		5,63		3,92	1,92	1,98		2,41		5,49	5,49	1,15	7,17		5,30

A részletes eredményekből kitűnik, hogy a kisvarsány-hidéri és a sátorlajújhelyi durva és finom kerámia anyaga nagyon közel áll egymáshoz. A szamossályi durva kerámia anyaga némileg eltér az előzőektől, aminek oka az is lehet, hogy savval kezelték, ami a kerámia 10—15⁰/₀-át kioldhatja. Az eredmények azt mutatják, hogy a nyersanyagot a helyszínről vették, amely viszont nagy területen szinte egyforma. Példa erre a tiszaberceli téglagyár agyagösszetétele: SiO² — 60,2⁰/₀; Al₂O₃ — 18,4⁰/₀; Fe₂O₃ — 8,6⁰/₀; TiO₂ — 1,0⁰/₀; CaO — 0,4⁰/₀; MgO — nyomok. K₂O, Na₂O + maradék — 4,3⁰/₀; izzítási veszteség 7,0⁰/₀. A nem vizsgált lelőhelyek anyaga is technikailag teljesen azonos kivitelű.

A készítés közös sajátágain túl feltűnően nagy hasonlóság észlelhető az összetétel, forma szempontjából is. A statisztikai mintavételre alkalmas objektumokban a durva, vastag falú, a finomabb, középvastag cserepek aránya közel azonos, így az utóbbiak aránya Kisvarsány-Hidéren 80⁰/₀, Sonkádán 95⁰/₀.

Közös vonás, hogy a durva kerámiában igen kevés a formaváltozat. A formakészlet két változatra épül. Az egyik a fazék, amely több típusban jelentkezik (22. ábra 1, 2) a peremképzésben. Közepes méretűek, 25—30 cm között változnak, úrtartalmuk ritkán haladja meg a 4—5 litert. Ennél nagyobb, már készletartónak minősíthető edény töredéke nem fordult elő. Ez a körülmény határozza meg gazdálkodási szintjüket. A méretei miatt főzőedénynek tartható forma általános neolitikus sajátág, nem köthető csoporthoz. A fenékképzésben találunk eltérést a Körös csoport hasonló formáitól, ahol a kis talp, illetőleg a fenék megvastagodása az általános, amint ez a méhteleki fazekaknál is megtalálható. A kissé behajló szájú, félgömbös forma azonban vonaldíszes alapvonal, a leggyakrabban fordul elő, és annak legkorábbi szakaszától nyomon kísérhetjük a középső szakasz sokrétű csoportjaiban. A fazékformán meglévő applikációk, a hegyesedő egyes vagy kettős bütykök gyakran osztva az ismert rendszerben kerülnek az edényre. Leggyakoribb a vállon való egysoros elhelyezés 4 bütyökkel vagy két sorban, háromszöges elrendezésben, ahogyan ez valamennyi neolitikus csoportban szokásos. Ritkább a köríves fogantyú. Speciális formában jelentkezett két zajtai töredéken (19. ábra 16, 17) a bütyökfogó, ahol a kisebb méretű, 15—20 cm magas, 3—4 l úrtartalmú fazék belső oldalán fogantyúként szolgált. Az edény belsejében alkalmazott fogantyúk legkorábban Tiszacsegén lépnek fel.²⁶

Másik forma a lapos tál, amelyet a kutatás eddig jól körülhatárolt kultúrába sorolt. Korábban a tiszai kultúra vezérformájának tartották e típust,²⁷ amelynek értékelése változott ugyan, de a szakálhádi csoportban való általános feltűnése sem változtatott azon az alapfelfogáson, hogy a típus délről származott. A lapos tálforma több példányban fordult elő Kisvarsány-Hidéren, Sonkádán, ahol az 1. ház cserépanyagából 11 töredékkal volt képviselve, amelyek különböző tálakhoz tartoztak (26. ábra 1—7). Közös sajátág, hogy nem alkalmazzák a tálperem alatti részen a különböző formájú fogantyúkat, amelyek a szakálhádi és tiszai csoportban általánosak. Kisebbségben a tálak átmérői, a legnagyobb sem haladja meg a 35—40 cm-t. A kerek forma mellett fellép az ovális is (26. ábra 1). A forma eredetére vonatkozó déli összetevők — a vinci és vinkovci példányok alapján levont korábbi analógiák nem perdöntők.²⁸ Nagyon gyakori alapformának te-

kinthető, amit a velhé-raskovcei telep anyaga is bizonyít, ahol viszont a lapos tálakon alkalmazott fogantyú is megjelenik.²⁹ Biztosra vehető, hogy faformából alakult ki a vonaldíszes kerámia sajátja, hosszú ideig él mind a korai, mind a középső neolitikumra egyaránt jellemző Északkelet-Magyarországon.

A durva kerámia kizárólagos díszítése a körömcspítés, amely a Körös csoport sajátjaként alapul szolgált és szolgál a más csoportokkal való kapcsolatok kimutatására. A szatmári csoport körömcspítéses díszítő módozatában megkülönböztethető a kétkörmös (12. ábra 8; 9. ábra 10) vagy az egykörmös díszítés (9. ábra 8), tehát a csipett és a körömmel benyomott dísz. Gyakran sorosan rendezik el ezeket a díszeket, beborítva az egész felületet, de előfordul a lazább alakzat, amikor vagy a teljes felületre viszik (24. ábra 11), vagy csupán az edény egy részére terjed ki. A csipett, illetve körömbenyomásos díszítések csak durva kivitelű kerámián fordulnak elő, viszonylag nagy számban a kisvarsányi K gödörben (13,7%), a B gödörben (9,5%), viszont Sonkádön mindössze 2,84%-kal van képviselve. Nincs statisztikai adatunk a raskovcei anyagról, de a leírás alapján úgy tűnik, hogy aránya megközelítően azonos a sonkádival.

A csipett, benyomott díszítés Északkelet-Magyarország más neolitikus csoportjaiban is előfordul, de mint az alább közölt leletegyüttesek igazolják, a Körös-reminisztencia különböző mértékű. Az alföldi vonaldíszes kerámia területéről Kisköre-Gát lelőhely anyagának összetétele az alábbi:³⁰

Kisköre 58. felület A gödör,
827 db 25 kg

Kisköre 61. felület A gödör
1853 db 75 kg

fajta	db	%	db	%
durva	392	44,4	791	42,7
finom	261	31,6	622	33,5
karcolt dísz	42	5,8	71	3,8
csipett dísz	—	—	4	0,2
barbotin	—	—	2	0,1
fröcskölt barbotin	4	0,5	8	0,4
húzgált	125	15,1	355	19,3
bütyökdísz	3	0,05	—	—

A kiskörei anyag az alföldi vonaldíszes kerámia korai szakaszába tartozik, amely megelőzi az aggteleki szabadtéri lelőhely alföldi vonaldíszes kerámia anyagát.³¹ Megállapítható, hogy az alföldi vonaldíszes kerámia későbbi szakaszában megnő a csipett díszítés szerepe, bár formában átalakul, és kapcsolódik a szakálhái csoport közvetítő szerepéhez.³² Ugyanez tapasztalható a Bükk hegység területén, ahol a Körös kultúrát jellemző csipett és barbotin díszítés szintén megtalálható. Álljon itt két szabadfüldi telep statisztikája, ahol mód volt zárt gödrök teljes anyagának értékelésére.³³

fajta	db	%	db	%	db	%
finom	102	15,3	132	41	385	32,7
durva	518	77,9	164	51	735	62,4
bükki	27	4,1	18	5,6	32	3,8
vonaldíszes	11	1,7	7	2,1	12	1
csípett	5	0,7	1	0,3	12	1
barbotin	2	0,3	—	—	2	0,2

A méhteleki anyag ismeretében az eddigiéknél realisabban magyarázható a Körös csoport díszítő elemeinek jelenléte.³⁴ A Szamos völgyén felhúzódó Körös csoport találkozik a kerámia nélküli, inkább vadászó közösségek népével és a meginduló neolitizációban átadja forma- és díszítő típusait, amelyekből kialakul a legkorábbi vonaldíszes kultúra. A fejlődés későbbi szakaszában nagy területre szóródik, és különböző helyi csoportokra töredezik szét. Azokat a közvetítő kapcsolatokat, amelyeket eddig a kutatás a szakálhádi csoportnak tulajdonított,³⁵ egy részében le kell írni, és a szatmári csoport É-i és Ény-i kisugárzásával kell számolni.

A durva kerámia díszítési módja a mélyítés, amelynek technikája, motívumkincse szintén alapja a vonaldíszes kerámián belüli helyi csoportok elkülönítésének. Az íves és szegletes mélyítés adja a két fő formát, s ez egy lelőhelyen belül együtt található. Így pl. Kisvarsány-Híder (7. ábra 6), Sonkád (24. ábra 3). Különösen kedvelt a hullámos, egy- vagy több soros szel-díszítmény (24. ábra 1—4), illetőleg a kettős vonalú zezug díszítés (24. ábra 6—8). E díszítések a durva, közepes falú edények sajátosságai, leggyakrabban csípett díszítéssel kombinálva jelennek meg, mint azt a sonkádi edények és hasonló formák töredékei bizonyítják. A két díszítési mód egyetlen edényen való alkalmazása a megszülető új, első megnyilvánulása. A mélyített dísz sem tartozik a szatmári csoport általános motívumkincséhez. Gyakoriságára nézve elég megismételünk a leírórészben közölt adatokat, ahol Kisvarsány-Híderen a K gödörben mindössze két cserépen találtuk (2,9%), a B gödörben 4 cserépben (3,6%) és Sonkádon 25 töredéken (1,5%).

A vékony falú kerámia sem mondható gazdagnak. Főbb típusok az alábbiak:

1. Legáltalánosabb forma a kissé behajló szájú, félgömbös edény, amely gyakran a has vonalán alkalmazott dudorokkal szegletesedő formát ad, amint ezt a szamossályi példány (4. ábra 10) mutatja. Vezető formája a kerámiának, s a szegletesedés megközelítően 20—30%-os arányban jelentkezik. A forma gyakran festett.

2. Gyakoriságban a kis hengeres nyakú, gömbhasú edény következik, elég sok változattal. Ez a vállképzés szegletesedésében is megmutatkozik, mint a sonkádi példányon látjuk (22. ábra 5).

3. Jellegzetes forma a középmagas, harang alakú csőtálpas tál (22. ábra 6). Változatok inkább a tálképzésben jelentkeznek, ahol a szegletesedés szintén gyakori. Méreteiben is nagyfokú egyöntetűség jelentkezik. Gyakori forma, mely a sonkádi 1. házban mutatkozott, ahol 34 csőtálp középső tagját találtuk, amely csupán a teljes anyag 2%-át teszi ki. Ezért a statisztika is

korrigálásra szorul, mert bizonyos, hogy a ház hulladécai között legalább 32 különböző csőtalpú edénynek kellett lennie.

4. A csonkakúpos tálak kissé durvább anyagból, középvastag fallal készültek. Alacsonyak, kis méretűek, amelyeket jól képviselnek a sonkádi példányok (22. ábra 8). A töredékekből ítélve igen gyakoriak. Egyik különleges változata a csúcsondó félkörös peremvégződés, amely párosan 4 vagy 2 alkalommal található a peremen.

5. A jellegzetes főbb formakészlethez köthető a pohár, amely vagy kissé ívelt oldallal kiképzett — mint a sonkádi példányon is látható (22. ábra 3), vagy a töredékeken is megtalálható kissé csonkakúpos formában.

6. Speciális formának tarthatók a lángborítók, parázsörzök. Különösen sok töredék került elő a sonkádi 1. házából (27. ábra 1—8), és bár a 81 töredék $\frac{0}{100}$ -ban igen magas értéket ad ($5\frac{0}{100}$), gyakoriságában alatta marad a csőtalpas tálaknak. A használatától átégett és igen sok apró darabra hullott példányok magyarázzák a magas arányszámot. A formát nem lehetett rekonstruálni, de a töredékekből kitűnik, hogy kissé profilált, kiszélesedő alapú, virágcserep formájú, egyenes peremvégződésű példányokkal kell számolni. Felületét sűrűn, sorosan, 0,4—0,9 cm átmérővel átllyukasztották.

7. Speciális forma a láb alakú, hengeres, tömör talpú tálacska, amely Szamossályin került elő rekonstruálható állapotban (4. ábra 11). Festett volt. Hasonló talptöredék Kisvarsány-Gubérin és Sonkádön is előkerült. (23. ábra 6).

Ha Velhé-Raskovce rendkívül gazdag anyag formakészletével teszünk összehasonlításokat, az egyezések mellett jelentős eltéréseket is találunk. A félgömbös forma szegletesedő változata itt is a vezető típus,³⁶ azonban laposabb, nyomottabb. Ugyanakkor a hengeres nyakúak nyújtottabbak.³⁷ Alapvető eltérés van a csőtalpas tálaknál, mert ott az alacsony talp az általános, a harang alakú csőtalp alárendelt szerepet játszik.³⁸ Rendeltetésére nézve sok közös vonást találunk a táltípusok között, de amíg a raskovcei lelőhelyre a karélyos peremképzés a jellemző,³⁹ a szatmári csoportban, illetőleg az AVK-ban a félkörös kicsúcsosodás az általános, amely ott szórványosan lép fel. Teljes az azonosság a poharaknál,⁴⁰ a parázsörzöknel,⁴¹ ami rendeltetésükből adódik.

8. Különleges példánynak minősül a töredékes antropomorf edény Sonkádóról (23. ábra 1). A formáról biztosan csak annyit mondhatunk, hogy olyan hengeres nyakú edény volt, amely azon a részen, amelyre az arcábrázolás került, félkörösen kiemelkedik, mintegy a fej formájának jelzéseként. Mind forma, mind arcábrázolás szempontjából nagy jelentőségű a töredék, formájára nézve pedig perdöntő abban a vitában, amelyet Banner J. és a szerző folytatott Csalog Józseffel a Hódmezővásárhely-Kökénydomb Vénusz I. kiegészítését illetően. A hivatkozott példánynál a perem törési vonalából következtetve állítottuk helyre félkörös kicsúcsosodással a zsámolyon ülő istennőt.⁴² A szegvár-tűzkövesi sarlós szobor előkerülésével Csalog J. a kökénydombi Vénuszt a kiegészített törésvonal vastagságából következtetve háromszögű fejjel rekonstruálta, és bizonyította az előkerült férfi idol analógiája alapján; így beleestünk a tárgy megváltoztatásának vádjába.⁴³ Állásponturnk igazolására egy bükki kultúrából származó töredéket hoztam fel, ahol a peremképzésben a félkörös kiemelkedés fordul elő.⁴⁴

Szenvedélytől fűtötten Csalog J. nem fogadta el álláspontunkat, továbbra is kitarva hipotézise mellett. Volt olyan megoldási javaslat az 1944-ben töredékben előkerült példánynál, amely a kicsúcsosodó háromszögre helyezte az arcábrázolást.⁴⁵ Az egyik kísérlet a hiányzó arcábrázolást a különálló fedőn képzelte el. A sonkádi példány meggyőző érv a kökénydombi Vénusz I. helyes kiegészítésére, és úgy érzem, megnyugtató módon levehettük a témát a napirendről azzal a tanulsággal, amit már többször hangoztattam, hogy olyan nagy értékű, ritka tárgy esetében, mint az idézett Vénusz, nem szabad kísérletezni rekonstrukciós kiegészítésekkel. A kísérleteket csak rajzon vagy másolatokon szabad elvégezni. Nagyon lényeges az ábrázolás módja is. Az áll formára alakított borda kiemeli az arcot, sőt hatásában ferde sítot is kölcsönöz annak. A szemöldök, orr, fül plasztikus ábrázolása arányaiban is jónak mondható, viszont ugyanakkor hiányzik a száj jelzése, amely valamennyi korai idollal jellemzője. Az arcképzésben legközelebb a Tell Azmak-i példányhoz áll a legközelebb.⁴⁶ A lineárkerámia arcos edénykészletében az ábrázolásnak ez a módja még egyedülálló, de a tendenciákra bőven találunk analógiát az arcos edényeken a háromszögű fejforma és az érzékszervek megformálásában.

A nagyon kifejező arcábrázolás közelebbi meghatározásában szerepet játszik egy jelentéktelen, gyengén kivitelezett idoltöredék, ami ugyanebből az objektumból került elő Sonkádán (23. ábra 2). A tömör, hengeres testű, hátracsapott fejű, ferde arcsíkú torzó két karcsonkjával a leggyakoribb déli típusú idollok közé tartozik,⁴⁷ amelyből igen szép kollekciót talált Kalicz N. és Makkay J. Méhtelegen.⁴⁸ A két típus együttes előfordulása kronológiai megállapításokra nem alkalmas, de több hipotézist tesz lehetővé a formára nézve. Arra is van lehetőségünk, hogy a Körös csoport antropomorf edényformáival hozzuk kapcsolatba.⁴⁹ Ebben az esetben a kettő együttes előfordulása természetes. Lehet, hogy az arcos edények sorába kell iktatnunk, s ekkor már nem kizárólagos déli formaként foghatjuk fel. Van erre példa Méhtelegen, ahol úgy látszik, hogy a lapos idollok a helyi őslakosság fából készült istenségeinek cserépbe való átültetése. Az arcos edénynél is fennállhat a lehetőség, hogy az őslakosság gyökeréből származtassuk a formát.

A tiszaháti lelőhelyek kerámiájának jellemzője a festés gyakorisága. Sajnos, a közölt lelőhelyek talajviszonyai nem kedveznek a festés megmaradásának, és így legtöbbször a lemaradt felületen megmaradt nyomok, illetőleg a minták negatívjai adnak képet a nagyon kedvelt díszítő módról. A közölt statisztikai adatok (kisvarsány-hídéri B gödör 5,5%, K gödör 7,2%, Sonkád 3,1%) nem tekinthetők reálisnak, a kisvarsány-gubéri lelőhely hamusabb rétegében megőrzött cserépanyag alapján 15–20%-os aránnyal kell számolnunk. Lehet, hogy ez túl alacsony becslés, mert a velhéraskovcei 1/1971. objektumban a szerző 3:1 arányban látja a festett és festetlen kerámia összetételét a festett javára,⁵⁰ amely szerintem nem fejezheti ki az átlagot, hanem csak a különleges helyzet miatt alakulhatott így a leletanyag összetétele.

A velhéraskovcei lelőhely páratlanul gazdag anyaga az előkerült, a meglevő biztos formák, megkönnyítik a közölt, nagyon töredékes jellegű festett kerámiából a jellemző motívumkincs, díszítési tendencia felvázolását.

Festést négy alapformán találunk. Ezek:

1. félgömbös, behúzott szájú csupor,

2. hengeres nyakú, gömbhasú edény,
3. tálak,
4. talpcsöves edény.

A formáknál alkalmazott motívumkincs biztosan elkülöníthető a félgömbös és a talpcsöves tálak esetében, ahol az alapvető formai eltérés indokolja a festési motívumokban mutatkozó eltéréseket is.

A félgömbös edényeken a teljes felületre kiterjedő festés a jellemző (15. ábra 1—8; 28. ábra 6). Mintakincsében megtalálható a peremet kísérő vízszintes vonalfestésből adódó széldíszítmény (15. ábra 2, 8). Az edény felületét íves, vékony, sűrű festésű kötegek borítják (15. ábra 6, 7, 10). Gyakori, hogy az ívkötegek között szabadon hagyott üres festett sávokon pontdíszítést alkalmaznak (15. ábra 2, 8). Ismert a sűrű rácsminta széldíszítményként (15. ábra 1) és az edény felületén is. Gyakran alkalmazott szisztéma a vízszintes, függőleges, ferde egyenes vonalköteg alkalmazása (15. ábra 3, 4), sokszor íves vonalköteggel kombinálva (15. ábra 5).

Sokkal egyöntetűbb a csőtálpas tálak festése. Alapmotívuma vékony, egyenes, hullámos vonalfestésekből áll, amelyet függőleges, vízszintes és ferde irányban húz (15. ábra 9, 12, 13). A tálrész peremén gyakran alkalmazza az íves, szélesedő, vastag vonalú festést (15. ábra 17), míg a talpgyűrűn a tál és talpcső csatlakozásánál általános a körbe futó széles sávfestés. A felület egyhangúságának megbontására olyan megoldást használt, ahol egymás mellett van a vonalfestés és a teljes felület festése (15. ábra 14), illetőleg sok különböző apró mintacsoportot fest egymás mellé (15. ábra 5). Szinte valamennyi festett motívum tökéletes analógiáját találjuk a velhé-raskovcei anyagban, mind a félgömb, mind a talpcsöves formákon.⁵¹

Bár a festés valamennyi közölt lelőhelynél, vagy a már korábban publikált anyagnál is közös, mégis különbségek adódnak, amelyek nem foghatók fel csupán helyi sajátságoknak, hanem időeltérést jelentenek. A közölt anyagban a kisvarsány-gubéri lelőhely anyaga áll a legközelebb a velhé-raskovcei lelőhely festéséhez. Sok vonásában még a Vizdal által 3/1972. objektumból származó anyaggal is egyezik,⁵² jöllehet abban már olyan karcolt cserepek is előfordulnak, amelyek a sátoraljaujhelyi — sokat vitatott — anyagban is megvannak.⁵³ Vizdal e gödör anyagát a közölt három gödör anyagából a legfiatalabbnak tartja. Teljes az azonosság Sátoraljaujhelyen, a pontvonallal díszített szalagköteges mezőkkel.⁵⁴ A gubéri anyaggal azonos mintakincsben a szamosályi lelőhely anyaga. Szinte tökéletesen megegyező formák és díszítések kerülnek elő. Sok a közös motívum, így az apró rácsminta (3. ábra 1, 15. ábra 1), bár az elrendezés különböző. A „kispórolt” festésnél alkalmazott pontok is a közeli kapcsolatokat erősítik (3. ábra 3, 15. ábra 2, 8). Kár, hogy Szamosályiról kivés hiteles anyaggal rendelkezünk, mert meggyőződésem, hogy a talpcsöves edények díszítésében is sok közös vonást találhatnánk. Az egyezésre utal az is, hogy mindkét lelőhelyen előfordult a speciális formának minősített láb alakú, talpon álló lábacská (4. ábra 11). Az egyezések alapján a két lelőhely anyaga egykorú, és jellegzetességeiből ítélve a középső neolitikum legkésőbbi szakaszára datálható.

Az anyagösszetétel alapján a középső fejlődési fokot képviseli a kisvarsány-hidéri lelőhely anyaga elsősorban a festés miatt. A mintakincs még elég szegényes, jobbára csak a széldíszítményekre korlátozódik, a fes-

tési kötegek még csak csírákban mutatkoznak (7. ábra 2). A kerámia egyéb összetétele ennek nem mond ellent (13. ábra 1—21). Vele egykorú a zajtai település anyaga. Szinte teljesen megegyező a sűrű párhuzamos festés, amely lenyomatban megmaradva, sűrű kannelurának hat a zajtai peremtöredéken (19. ábra 18), ill. egy kisvarsányi edény alsó részén (13. ábra 13). A karcolt díszítésben is (19. ábra 19) szinte azonos a két lelőhely mintakincse (8. ábra 1).

A legarchaikusabbnak a sonkádi anyag látszik festésében és díszítésében egyaránt, de az anyag teljes összetételében is. A festésben még a széldíszítmény uralkodik (28. ábra 1, 6), ritka még a teljes edényfelületet beborító festés, inkább a széldíszítményhez kapcsolódó kis felületet kitöltő, ritka vonalú, íves sávfestés jelentkezik, és még sok a rendszertelen, szabálytalanul elhelyezett, csupán élénkítésre szolgáló festési mód. Nincs nagy időbeli eltérés Sonkád és kisvarsány-hídéri között, ami a közöletlen igen nagy mennyiségű kisvarsányi leletanyagban bizonyítottan látszik.

Szándékosan nem hangsúlyoztam az edényeken levő fekete festést. A kémiai vizsgálatok azt bizonyítják, hogy az edényeken levő fekete szín csak a festés redukciója. Hogy ez eredetileg fekete volt-e, vagy vörös, nehezen dönthető el, mert bizonyítottan látszik, hogy az anyag nagyon sok fehérjét tartalmaz, s így feltételezhető az állati vér nagyfokú használata a festésre.

Település

A vonaldíszes kerámia eddig ismert alföldi csoportjaiban még igen csekély a feltárt települések száma, így elégtelen ahhoz, hogy a házak, objektumok főbb formáit meghatározzuk. A Körös csoportba tartozó Méhtelek és az alföldi vonaldíszes kerámia idősebb szakaszához köthető Kisköre-Gát feltárása alkalmas csupán arra, hogy a települési jelenségekről általános érvényű megállapítást tehesünk. Az eddigi kutatások szerint a települési forma kizárólag gödrök formájában jelentkezik. A kifejlődött szatmári csoport is csak a gödörformát ismeri. A velhé-raskovcei településen ovális alakú, teknős aljú gödröket találtak, viszonylag nagy mérettel: 560×410, 370×495, 420×560 cm.⁵⁵ Cölöplyukat nem észleltek. Hazánkban is a gödör az egyetlen települési forma. Két változata ismert, egyik a lakógödör. Ennek példája a sonkádi 1. ház. Hosszú, keskeny, szabálytalan téglalap alakú, K-i oldalon egyenes záródással, a Ny-i oldalon félkörös végződéssel, mentes bejárattal. Hossza 550×230 cm. A ház É-i részén padkát képeztek ki, és egy kiszögellésben, magasabb szinten helyezték el a tűzhelyet. Ez a lakógödörforma hasonló méretekben a kiskörei gát telepén került elő több példányban.⁵⁶ Ott sem lehetett megfigyelni a cölöplyukat, amelyekből a tetőszerkezet formájára következtethetnénk. A hosszú forma is a könnyű szerkezetű védőtetőre utal, mely feltételezésünk szerint bőr lehetett. Nagyon kevés faszerkezetre utaló, apró patics került elő, ami jellegzetes vonaldíszes sajátságának mondható. A gödrök mérete, a bennük levő tűzhely kizárja azt a feltételezést, hogy csupán holladékgödröket lássunk bennük. Még azoknál a gödröknél is, ahol a tűzhely hiányzik (Velhé-Raskovce, Zajta), ott is hajlunk arra, hogy ezeket is lakógödröknek tartsuk.

Neolitikus telepeinken általános a földbe mélyített kemence a kiszol-

gáló gödörrel. Ennek szegletesedő változata a vásárosnamény-hídéri objektum, amely a kis méretűek közé sorolható (14. ábra).

Ha az egyéb hazai vonaldíszes kultúrákba tartozó házformákat vizsgáljuk, úgy a kevés adatból arra következtethetünk, hogy a vonaldíszes kerámia kultúrájára jellemző ún. nagyház az Alföldön hiányzik. Upponyban a szegletesedő alaprajzú 3×2,10 m-es kunyhóalap, vagy még ennél is kisebb kerek tűzhellyel ellátott alap került felszínre, szegletesedő formában.⁵⁷ Hasonlóan szegletes forma került elő Aggteleken,⁵⁸ ahol már a cölöplyukak is megjelentek. A lebő-szakálhái csoportban viszont már a cölöplyukak használata általános.⁵⁹ Feltehető, hogy a gödörlakás eredetét a helyi mezolitikus, illetőleg prekerámias csoportok lakógödreiben kell keresni, a cölöpök használata pedig az egyre elterjedő vonaldíszes kerámiával hozható kapcsolatba.

Kronológia

A Tiszahát neolitikuma a Körös kultúrával kezdődik, amelyet egyetlen lelőhely, a Kalicz N.—Makkay J. által feltárt Méhtekek képvisel. A leletanyag technikai kivitelében megjelennek azok a vonások, amelyek az egész neolitikum folyamán e terület kerámiatechnikáját végigkísérik. Ez elsősorban a porózus anyagban, a vörös színű égetésben, a talaj miatt bekövetkezett erodeálásban jelentkezik, és különböző csoportokhoz köthető festésben, technikában, illetőleg díszítésben.

A Körös kultúrába tartozó méhtekei anyagban már jelentkezik a fent jellemzett kerámiatechnika. Ennek oka a tájra jellemző agyag, mint ezt a korábbiakban már láttuk. A másik ok, hogy a Körös kultúra a Szamos vonalán érkezik Erdély felől, ahol hasonló talajadottságokkal kell számolni. A méhtekei leletanyag feldolgozása e témát részletesen kibontja, s mindenekelőtt rendkívül gazdag anyaggal gyarapítja ismereteinket a neolitikális folyamatában a Tiszaháton.⁶⁰

A Tiszahát területén a Körös kultúrát a Szatmár csoport követi, amelynek eredetét, kronológiai helyzetét Kalicz N.—Makkay J. a kevés hiteles anyag alapján elsősorban kis leletgyűttesekre támaszkodva, illetőleg a Tiszaháton kívüli területek szintén kevés leletanyagára építve körvonalazott. Ebből adódóan a Szatmár csoport megítélésében véleménykülönbségek vannak elsősorban a korszakolásban Kalicz N.—Makkay J. és köztem. A Tiszahát területén belül jelentkező neolitikumot a kerámiatechnika miatt a Körös kultúrát követően azonos etnikai közösség fejlődési folyamatának fogtam fel, amely már Méhtekekkel elindul, és Kisvarsány-Gubéri legelő, illetőleg Szamossály-rév lelőhellyel végződik. Ha a Méhtekeken jelentkező szatmári sajátosságokat nem vesszük figyelembe, hanem az abból kifejlődő kerámia-gyakorlatot, akkor a Szatmár csoport kronológiai helyzetének megítélésében a Kalicz N.—Makkay J. felosztást úgy kell felfogni, mint amely még a lelőhelyen legfeljebb csírában jelentkezik.⁶¹ Ebből adódik, hogy a Szatmár csoport I. periódusába a Méhtekeken jelentkező kezdeményezéseket nem tekinti a Szatmár csoport I. csoportjába tartozónak, csak a már kialakult fázisát.⁶² A Tiszahát területéről csupán a Nagyecsed-Péterzug lelőhely tartozik a Szatmár csoport I-be, elsősorban a Körös kultúrára jellemző formai és díszítő sajátosságai miatt. Ezekre az alacsony, talpas, illetőleg talpgyűrűs, szerves anyaggal soványított kerámia, a körömcsípés és az álbarbotin-technika alkalmazása a legjellemzőbb. Egyébként az általuk felsorolt

e periódusba tartozó lelőhelyek inkább Hajdú, Borsod megyére, illetőleg a Nyírség középső területére korlátozódnak.⁶³

A korai Szatmár csoportba tartozónak tartom a sonkádi anyagot, amelyet a terület egész neolitikumát figyelembe véve Szatmár II-vel jelöltem, mint a már kifejlődött csoport legkorábbi lelőhelyét a Tiszaháton. Megállapításom két alapon nyugszik. Az egyik a kerámián együtt jelentkező vonaldíszítés és a Körös reminiszcenciákat mutató formai és díszítőelemek egy edényen jelentkező keveredése. A másik alap a radiokarbon-vizsgálatok eredménye. Sonkádról két adatunk van, az egyik az első ház A—B cserépcsomója körül kiszedett szénmintákból származik, amelynek értékét 6430 ± 60 BP évben jelölte meg a berlini laboratórium. A másik ugyancsak az első ház legfelső szintjéből az arcus töredék szomszédságából származik, amelynek értéke 6250 ± 60 év BP.⁶⁴ A sonkádi radiokarbon-adatok a legkorábbi Körös anyag (Gyálarét 6700 ± 100) és az ószentiváni vincai hatásokkal jelentkező (6460 ± 80) érték közé esnek.⁶⁵ Ezek az adatok azt mutatják, hogy a sonkádi település anyaga egy hosszabb települési folyamat anyagát őrzi, amely még a korai neolitikumban kezdődik, és hosszú ideig él. Kérdéses, hogy közvetlenül Méhtelek folytatása-e folyamatában a sonkádi telep, amit vallok a település legkorábbi szintjénél. A település végső ideje viszont összeesik a Kalicz N.—Makkay J. által Szatmár II-nek meghatározott anyagcsoporttal. Ennek egyik jellegzetes lelőhelye Rétközberencs-Paromdomb,⁶⁶ ahol a még mindig meglévő Körös reminiszcenciák mellett egyre jelentősebb szerepet kap a festés széles és vékony vonalas formában, párhuzamos íves, illetőleg köteges kivitelezésben. A sonkádi telep fiatalabb szakaszával egyidős a kisvarsány-hídéri lelőhely anyaga. A kerámiatechnika teljesen azonos a sonkádival és a zajtai település anyagával. Mindegyikre a porózus, vörösre égett agyag a jellemző, sok formai és festési sajátossággal.

Megszaporodnak az alacsony talpcsőves edények, a hengeres nyakú csöbrök, a lapos tálak éppen úgy, mint Sonkád fiatalabb rétegében. Az anyagban fellépő sűrű íves festés nem osztható be az esztári csoportba, illetőleg a Kalicz N.—Makkay J. által annak elkülönített Szamos vidéki típusába.⁶⁷ A Vásárosnamény Sport utcai lelőhely anyagát szintén egyidősnek tartom a Vásárosnamény-Híderrel. A Szatmár csoporton belül mint annak végső horizontjába tartozó lelőhelyeként osztottam be a Kisvarsány-Gubéri legelő és a Szamossályi-rét leleteit. Kétségtelen, hogy e lelőhelyek kerámiatechnikája és nyersanyaga azonos a Szatmár csoporthoz kötődtekkel, de a formák, a díszítések már a középső neolitikum sajátjai. Korban megegyezik az esztári csoporttal, de nem lehet véleményem szerint annak egyenes ágú típusváltozata. Lényeges különbség van az anyag minősége, technikája között. A Szamos vidéki anyagot a Szatmár csoport folytatásának tartom. Az esztári lelőhelyek elsősorban Hajdú-Biharra és Észak-Borsod területére jellemzőek. A Tiszaháton ismert lelőhelyeken nincsenek képviselve még import anyagként sem idegen kultúrák emlékei, mint pl. Nagykállón, Sátoraljaujhelyen, illetőleg Debrecen-Tócóparton. Ez arra utal, hogy a Tiszaháton szorosabb a belső fejlődés, illetőleg a Szamos mentén, Erdélyből jövő hatások olyan adaptálása jelentkezik, amelyen keresztül ezek a hatások a Hajdúság, ill. Észak-Borsod felé törnek előre. A C—14 vizsgálat eredménye a szamossályi anyag esetében — 4186 ± 30 — igazolja, hogy az anyagot a középső neolitikum legvégére kell datálni.

A késő neolitikumot a Tiszaháton a herpályi kultúra tölti ki, amelynek lelőhelyei egyelőre szórványosan jelentkeznek. Az biztos, hogy Szamossályin, illetőleg Szamostatárfalván előkerültek olyan fehér festésű cserepek, amelyek jól elkülöníthető jegyei a herpályi kultúrának.

A 60-as években a Tiszaháton megkezdődött kutatás eltörölte azt a nagy fehér foltot, amely a neolitikumban fennállott. A terepbejárások, a kisebb méretű feltárások azonban csak nagy vonalakban teszik lehetővé a terület újkőkori felvázolását. A kutatást tovább kell folytatni, rendszeresebb terepmunkával, nagyobb területek feltárásával, biztosabb alapokon álló stratigráfia felkutatásával. Az intenzívebb terepmunka hozhatja meg a korai és középső neolitikum festett kerámiájában már most is érezhető különbségek biztosabb feloldását, s így a véleménykülönbségek tisztázását is, illetőleg a még mindig meglevő késő neolitikum szórványos megtelepülését, amely bizonyosan csak a kutatás hiányával magyarázható.

Korek József

J E G Y Z E T E K

* A cikk anyaggyűjtését 1974-ben zártam le. A kéziratot 1975-ben adtam le a Jósa András Múzeum számára. A cikk előzménye az 1970-ben megírt kismonográfia a Kelet-magyarországi vonaldiszes kerámia címen. A munka befejezésekor jutott tudomásomra, hogy Kalicz N. és Makkay J. e témában a birtokukban levő anyag alapján szerződésben állnak az Akadémiai Kiadóval. E munkájuk *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene 1977-ben* meg is jelent. Ugyanezeker jelent meg a szerzőnek *Die frühe und mittlere Phase des Neolithikums auf dem Theißrücken* az *Acta Arch.*-ban. A tanulmányban közreadtam zömében a saját kisebb ásatásaimból és terepbejárásból a Tiszahát területéről összegyűjtött leletanyagot.

A jelen cikkben lényegében ugyanazon lelőhelyekről származó anyag szerepel más rendszerekben, ill. azzal a különbséggel, hogy a vásárosnaményi lelőhelyek anyagából (hídéri, sportpálya) első ízben kerül publikálásra 7 tábla anyaga és ezzel a leletanyag közlése teljessé vált. A megjelenés céljából történő átnézés során az eredeti kéziratban a kronológia egy részét írtam át a vonaldiszes kerámia teljes anyagának ismeretében. A jegyzetanyaghoz a Kalicz N.—Makkay J. monográfia nyomán néhány kiegészítést tettem.

Budapest, 1982. június 16.

1. Kalicz N.: Északkelet-Magyarország kora bronzkora és kapcsolatai. *Rég. Dolg.* 1962. 1—23. — N. Kalicz: Die Frühbronzezeit in Nordost-Ungarn. *Arch. Hung.* 45. Bp. 1968.
2. Sőregi J.: Újabb kőkori lelőhelyek Szamosújlakról és Szamossályiról. *Déri M. Evkönyve.* 1937. 59—63.
3. Markos Gy.: Magyarország gazdaságföldrajza. 1962. 543.
4. Bulla B.: Magyarország természetföldrajza. 1962. 95.
5. Tompa (1929) 49—60. — H. Schroll: Die jungsteinzeitliche bemahlte Keramik in Südost-Europa. *MAG. Wien.* 1927. 154. — Visegrádi (1907) 279. — Visegrádi (1912) 244. — Zoltay L.: A tócvölgyi László- és Szántai-halom megásása. *Déri Múzeum Jelentései.* 1927. 47. — Korek J.: A vonaldiszes kerámia elterjedése az Alföldön. *MFME* 1959. 19. — J. Lichardus: Die bükker Kultur in der Slowakei und ihre Stellung in Karpatenbecken. *Studijne zvesti AU SAV.* 9. 1962. — J. Lichardus: Beitrag zur Linearkeramik in der Ost-Slowakei. *Arch. Rozh.* 1964. 84. — J. Lichardus: Chronologie des Früh- und Mittelneolithikums in der Ost-Slowakei. *Actes de VII e Cong. des Sciences Préh. et Protoh.* 1966. Prague 1969. 413. — J. Lichardus: Beitrag zur chronologischen Stellung der Linearbandkeramik in der Ostslowakei. *Aktuellen Fragen der Bandkeramik.* Székesfehérvár (1972) 117—122. — J. Lichardus: Studien zur Bükker Kultur. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde.* Band 12. 1974. — N. Kalicz—J. Makkay: Die Probleme der Linearkeramik in Alföld. *Acta Ant. et. Arch.* 10. 1966. 35. — Kalicz—Makkay (1972) 76—80. — J. Vizdal (1973) — E. Comsa—Z. Nanasi: Date privitlare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crisana. *Istorie veche I.* Tom. 23. s. 3. n.
6. Kalicz—Makkay (1972) 78. — Kalicz—Makkay (1977).

7. E. Comsa: K voprosu o periodizaciji neoliticeskih kultur v severozapadnoj Rumyuskoj narodnoj respubliky.
8. Kalicz—Makkay (1974) — N. Kalicz—J. Makkay: A ménteleki ásatás jelentősége. Szabolcs-Szatmári Szemle 1974. 1. 77—84. — Kalicz—Makkay (1976) 13—26. — N. Kalicz: Rég-Füz. Ser. I. 27 (1974) 12—13.
9. Sőregi (1937) 60—62. 19. kép. — Kalicz—Makkay (1977) 206. Az Esztár csoportba keltezük.
10. Sőregi (1937) 60—61.
11. Rég. Füz. 17 (1964) 16. — Kalicz—Makkay (1977) 198. Az Esztár csoportba keltezük.
12. A lelőhelyet lásd Bognár—Kutzián I.: The early copper age Tiszapolgár Culture in the Carpathian Basin ARCH. HUNG. XLVIII. (1972) 110—111. Kalicz—Makkay (1977) 214.
13. Sőregi (1937) 45.
14. Rég. Füz. 27 (1974) 24.
15. Kalicz—Makkay (1972) 84. lap, 2. ábra 1, 4—7, 11—14, 16—20, 23—28, 31—34; 3. ábra. — Kalicz—Makkay (1977) 203.
16. Kalicz—Makkay (1974) 9. — Gábori M.: Az őskori obszidiánkereskedelem néhány problémája. Arc. Ért. 1950. 50. S. Jansak: Praveke sidliská obszidonovou industriou na vachodnom Slovensku. Bratislava 1935.
17. Vizdal (1973) XVIII. t. 4—8; 7. ábra 1—8.
18. Kalicz—Makkay (1974) 17.
19. Vizdal (1973) III. t. 3., 6. ábra 1—5.
20. Magyar Nemzeti Múzeum. Ltsz. 945.45.8.
21. L. Hajek: Nova skupina páskove keramiky na vichodnim Slovensku. Arc. Rozhl. 1957. 3.
22. J. Pavuk—S. Siska: Neolitické a eneolitické osídlenie Slovenska. Slov. Arch. (1971) 319 — Vizdal (1973) 109.
23. J. Lichardus szerint a bükki kultúra C. fokozata. 1974. 19. — Kalicz—Makkay (1977) Az AVK fiatalabb és a tiszadobi csoportjába keltezük.
24. Tompa (1929) Abb. 2. S. 42.
25. Szabó Z. vegyész mérnök a vizsgálatokat a Központi Múzeumi Igazgatóság restaurátori osztályán végezte 1969-ben, a megadott minták alapján. A vizsgálatok eredményének közreadását ezúton is köszönöm.
26. Kalicz—Makkay (1972) 85. 5. kép 12.
27. Pl. Hódmezővásárhely-Kökénydomb. Arc. Ért. 1949. II. t. 5, VII. t. 6.; Lebő/B Arc. Ért. 1958. XXXVI. t. 4—5.; Lebő/A MFME 1957.
28. S. Dimitrijevic: Sopotako Lendelska kultura. Zagreb. 1968.
29. Vizdal (1973) XIV. t. 6—7, XXI. t. 1.
30. A szerző ásatása. Magyar Nemzeti Múzeum. Ltsz. 67.2.1.—206. Korek (1977) 3—17.
31. Korek (1970) 17—19.
32. Trogmayer (1957) XII. t. 47.
33. Korlát—Arkavölgy Vértés L. és a szerző ásatása. MNM. Ltsz. 62. 1949. 1—231. — Szilvásszék, Salamon A. ásatása. MNM. Ltsz. 63. 25 1—299. — Az anyag közlési engedélyét köszönöm, L. Vértés: Zur Technologie grobgerätiger Sliexfunde in Nordungarn. Fol. Arch. 1965. 18, 19.
34. Kalicz—Makkay (1974) II.
35. Bognár—Kutzián: Das Neolithikum in Ungarn Arch. Austr. 1966. 249—281.
36. Vizdal (1973) I. tábla 1; II. tábla 1; 4. ábra A. 1. típ.
37. Uo. 13. 4. ábra A. 3. típ.
38. Uo. XI. tábla 1—11, A. 2. típ.; XXVI. t. 3.
39. Uo. 4. ábra A. 4. típ. 13.
40. Uo. B. 1. típ. 13.
41. Uo. XVIII. t. 1—3.
42. Banner J.—Korek J.: Negyedik ásatás a hódmezővásárhelyi Kökénydombon. Arch. Ért. 1949. 13, 14. III. 1. 1—4.
43. Csalog J.: A tiszai műveltség viszonya a szomszédos Újkőkori műveltségekhez. Fol. Arch. 1955. 27. — Csalog J.: Újkőkori idolkunk arcformáinak kérdéséhez. Arch. Ért. 1957. 207—211.
44. Korek J.: Zu den antropomorphen Darstellungen der Bükker Kultur. Fol. Arch. 1954. Heft 6. csaba 20.
45. Banner J.: Antropomorphe Gefässe der Teiss-Kultur von der Siedlung Kökénydomb bei Hódmezővásárhely. Germania 37 (1959) 14—35.
46. A sonkádi példányhoz a Tell Azmak-i arctörredék áll a legközelebb, ahol az arc felső része bordával kiképzett. — G. Georgijev: Beiträge zur Erforschung des Neolithikums und der Bronzezeit in Südbulgarien. Arc. Aust. 1967. 110. 14. kép.
47. O. Trogmayer: Prähistorische Idolkunst. München. Taf. 52. (Röske-Ludvár)
48. Kalicz—Makkay (1974) 20. 10. kép.
49. N. Kalicz: Götter aus Ton. Budapest 1970. 2—5. kép. — O. Trogmayer: Frühneolithischen antropomorphe Gefässe. Prähistorische Idolkunst. München, 1973. 7—8. 1, 4. kép.
50. Vizdal (1973) 112.
51. Uo. I. t. 1—10, XIV. t. 4, XXII. t. 11, XXVI. t. 3., XXII. ábra 1—23.
52. Uo. XXXI—XLVII. t.
53. Visegrádi (1912) 244. — Tompa (1929) XLVI. t. 2—5, XLVII—XLVIII—XLIX. t. 1—4.

54. Gubéri 10. ábra 2. = Tompa (1929) XLIX. t. 1.
Gubéri 10. ábra 10. = Tompa (1929) XLIX. t. 3.
Gubéri 10. ábra 16. = Tompa (1929) XLVII. t. 5.
55. Vizdal (1973) 3, 8, 12. kép.
56. J. Korek: Archäologische Forschungsberichte aus dem Bereich der Zweiten Teiss Staustufe. Fol. Arch. 1975. 25.
57. J. Korek: Die Linearkeramik im Bükkgebirge. Acta. Arch. Carpatica. 1971. Abb. I. 8—9. S.
58. Korek (1970) 2. kép.
59. Korek J.: Neolitikus telep és sírok Dévaványán. Fol. Arch. XIII. (1961) 3. ábra 13. — Trogmayer (1957) 21.
60. Méhtekek radiokarbon-vizsgálatának eredménye 6850—6750 BP. A vizsgálatot a berlini laboratórium végezte, az adat közlésének lehetőségét Kalicz Nándornak és Makkay Jánosnak köszönöm.
61. Kalicz—Makkay (1977) 20—23.
62. Kalicz—Makkay (1977) 26—29.
63. Kalicz—Makkay (1977) 20.
64. A vizsgálatokat a berlini laboratórium végezte.
65. H. Quitta—G. Kohl: Neue Radiocarbonaten zum Neolithikum und zur Bronzezeit Südeuropas und in der Sowjetunion. ZFA Arch. 1972. 240—247.
66. Kalicz—Makkay (1977) IX—XIV. T.
67. Kalicz—Makkay (1977) 52.

R Ö V I D Í T É S E K

Kalicz—Makkay (1972) = N. Kalicz—J. Makkay: Die Probleme des Frühneolithikums der nördlichen Tiefebene. Aktuelle Fragen der Bandkeramik. Székesfehérvár, 1972.

Kalicz—Makkay (1977) = Kalicz N.—Makkay J.: Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Stud. Arch. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.

Kalicz—Makkay (1974) = N. Kalicz—J. Makkay: A méhtekei agyagistenek. A Jósa A. Múzeum kiállításvezetője. Nyíregyháza, 1974.

Kalicz—Makkay (1976) = N. Kalicz—J. Makkay: Frühneolithische Siedlung in Méhtekek — Nádas. Mitt. Arch. Inst. VI. 1976. 13—24.

Korek (1970) = J. Korek: Nyíltszíni bükki telep és sírok Aggteleken. Arch. Ért. 1970.

Korek (1977) = Korek J.: Az alföldi vonaldíszes kerámia népének települése Kisköre-Gáton. Arch. Ért. 1977. 3—17.

Sőregi (1937) = Sőregi J.: A panyolai Tiszától végig a magyar Szamoson. Déri Múzeum Évkönyve. 1937.

Tompa (1929) = F. Tompa: Die Bandkeramik in Ungarn. Die Bükker und die Theiss Kultur. Arch. Hung. V—VI. 1929.

Trogmayer (1957) = Trogmayer O.: Ásatás a tápéi halmon. Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1957.

Visegrádi (1907) = Visegrádi J.: Festett cseréptöredékek a sátoraljaujhelyi őstelepről. Arch. Ért. 1907.

Visegrádi (1912) = Visegrádi J.: A sátoraljaujhelyi őstelep. Arch. Ért. 1912.

Vizdal (1973) = J. Vizdal: Zemplin v mladšej dobe kamenej. Košice. 1973.

Beiträge zum Neolithikum auf dem Theissrücken

Das Gebiet des Theissrückens war bis 1933 ein weisser Flecken hinsichtlich der Erforschung der Jungsteinzeit, als János Sóregi dem Fluss Szamos entlang die Spuren der Siedlungen bei Szamosóly und Szamosúj-lak festsetzte. Die systematische Forschung des Gebietes nahm in den 60-er Jahren ihren Anfang, als nach den Erkundigungen von Árpád Csiszár, dem pensionierten Museumsdirektor in Vásárosnamény, zusammen mit ihm mit der Begehung des Geländes begonnen wurde, es wurden kleinere Freilegungen in Vásárosnamény-Hídér, auf der Weise bei Gubér und auf dem Territorium des Holzblockdepots durchgeführt. Am Anfang der 70-er Jahre hat der Verfasser kleinere Ausgrabungen in Sonkád und Zajta vorgenommen. In derselben Periode haben N. Kalicz und J. Makkay auf dem Fundort Méhtelek-Nádas Ausgrabungen durchgeführt, und haben das älteste, zu der Körös-Kultur gehörende Neolithfundmaterial dieser Gegend zutage gebracht.

Der Artikel beinhaltet zwanzig Fundorte auf dem Gebiet des Theissrückens, welche zum Teil von dem Verfasser im Jahre 1977 unter dem Titel Die frühe und mittlere Phase des Neolithikums auf dem Theissrücken (Acta Arch. Hung.) publiziert wurden. Mit der auf der ganzen Tiefebene verbreiteten Linienbandkeramik haben N. Kalicz und J. Makkay in ihre Monographie Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene (Stud. Arch. 1977) aus chronologischer Hinsicht beschäftigt, so auch mit den Fundorten Szamosóly, Kölcse, Vásárosnamény, Hídér.

Die neolithischen Fundorte vom Theissrücken sind immer noch spärlich bekannt, was an der mangelnden Forschung liegt.

Die Besiedlung des Gebietes erfolgte von Siebenbürgen aus, entlang dem Fluss Szamos, was die Siedlung mit Körös-Kultur in Méhtelek beweist.

In dem Material dieser Siedlung erscheinen schon die Keime der von N. Kalicz und J. Makkay eingeführten Szatmár-Gruppe, welche in dem Fundmaterial Nagyecsed-Péterzug auftauchen, bzw. am Ende der frühen Periode auch auf dem Fundort bei Sonkád. Der Fundort bei Sonkád weist zwei Perioden auf, dies wird auch von der Keramik und Radiocarbon-Angaben unterstützt. Für das Frühmaterial sind die Körös-Reminiszenzen charakteristisch, und seine C-14-Angabe laut der Analyse des Berliner Laboratoriums 6430 ± 30 Jahre BP. In der Jüngsten Siedlungsschicht nimmt die Rolle der Bemalung zu, ändert sich das Verzierungsmotiv, ihr C-14-Wert 6250 ± 60 Jahre BP. Diese Periode vertritt nach der Meinung des Verfassers den spätesten Horizont der Szatmár-II. Gruppe. Damit verbindet der Verfasser auch das Material der Fundorte Vásárosnamény-Hídér und Zajta.

Die Keramik des Theissrückens folgt in ihrem Material, bzw. in ihrer Keramiktechnik fast den gleichen Trend, den die im Artikel veröffentlichten Materialanalysen beweisen. Deshalb betrachtet der Verfasser das ganze Neolithikum auf dem Theissrücken in seiner Gesamtheit von dem frühesten Méhtelek, durch die das ausgehende Mittelneolithikum zeigende Wiese in Kisvarsány-Gubér bis zum Fundort bei Szamossály-Fähre. Für das Material der letzteren Fundorte benutzen N. Kalicz und J. Makkay die Bezeichnung Esztár-Gruppe in der Szamos-Gegend. Der Verfasser ist aufgrund der Keramiktechnik des Fundmaterials der Auffassung, dass das Material aus der Szamos-Gegend nur zeitlich mit der Esztár-Gruppe übereinstimmt, und die für das ausgehende mittlere Neolithikum charakteristische bemalte Keramik von den östlichen Vorläufern, bzw. von den aus Siebenbürgen stammenden Wirkungen geprägt wurde. Das meldet sich auch darin, dass das Material der Tiszadob-Gruppe oder der Bükk-Kultur, bzw. der Linienbandkeramik von der Tiefebene als Importmaterial nie vorkommt, wie es aber in den in die Esztár-Gruppe eingeordneten Materialien aus Nagykálló, Debrecen-Tócoufer der Fall ist.

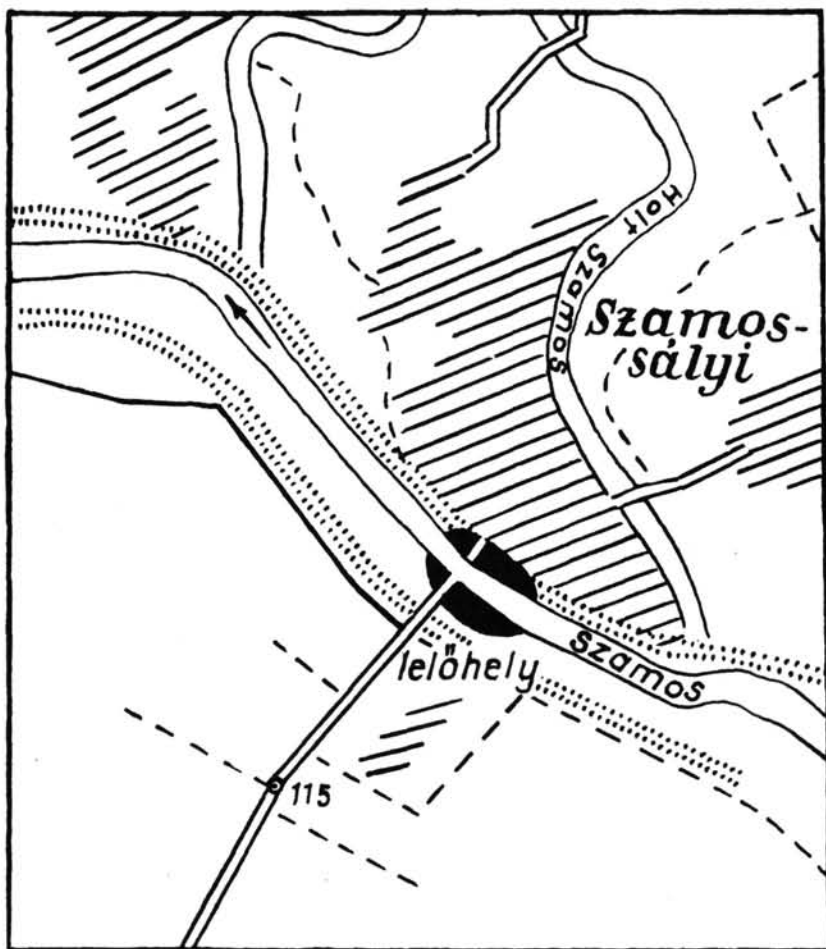
Das Spätneolithikum des Theissrückens ist heute noch unbekannt. Über sichere Daten verfügen wir nur aus Szamossály, wo in dem von Sóregi, bzw. Á. Csiszár gesammelten Material solche weissbemalte Scherben vorkommen, die gut absonderbare Merkmale der Herpály-Kultur sind.

Die auf dem Theissrücken in Gang gesetzten, aber Mitte der 70-er Jahre steckengebliebenen systematischen Geländearbeiten und Freilegungen müssen fortgesetzt werden, weil nur diese die sichere Auflösung des Alters und der Genesis der für Gegend charakteristischen bemalten Keramik gewähren können. Einigen kleineren Ausgrabungen und vielmehr authentischen Fundmaterialien ausgehend kann eine begründete Einschätzung nicht gegeben werden, die sich auch auf die Siedlungsform und das wirtschaftliche Leben gleicherweise bezieht, Aber aufgrund der wenigen Materialien kann es doch als bewiesen betrachtet werden, dass die Szamos-Linie ein wichtiger Weg der Vermittlung zwischen den auf dem Gebiet Siebenbürgens und des Tokaj-Gebirges liegenden Obsidianfundorten war. Die auffallend vielen Mahlsteine und der verhältnismässig wenige domestizierte Tierknochenfund weisen darauf hin, dass auf dem Gebiet des Theissrückens von dem frühen Neolithikum an die Pflanzenzucht die Hauptform der Wirtschaft sein konnte.

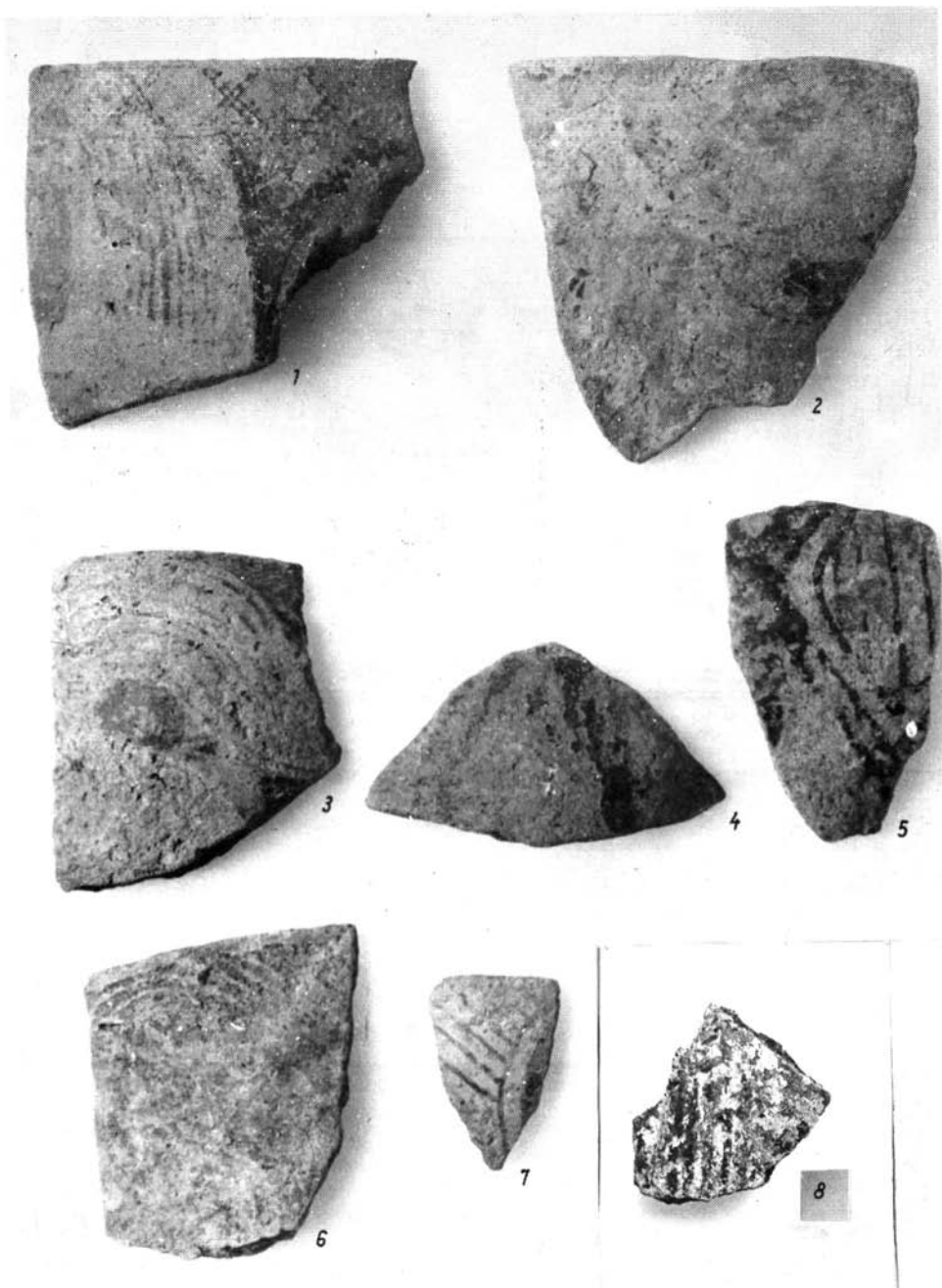
József Korek

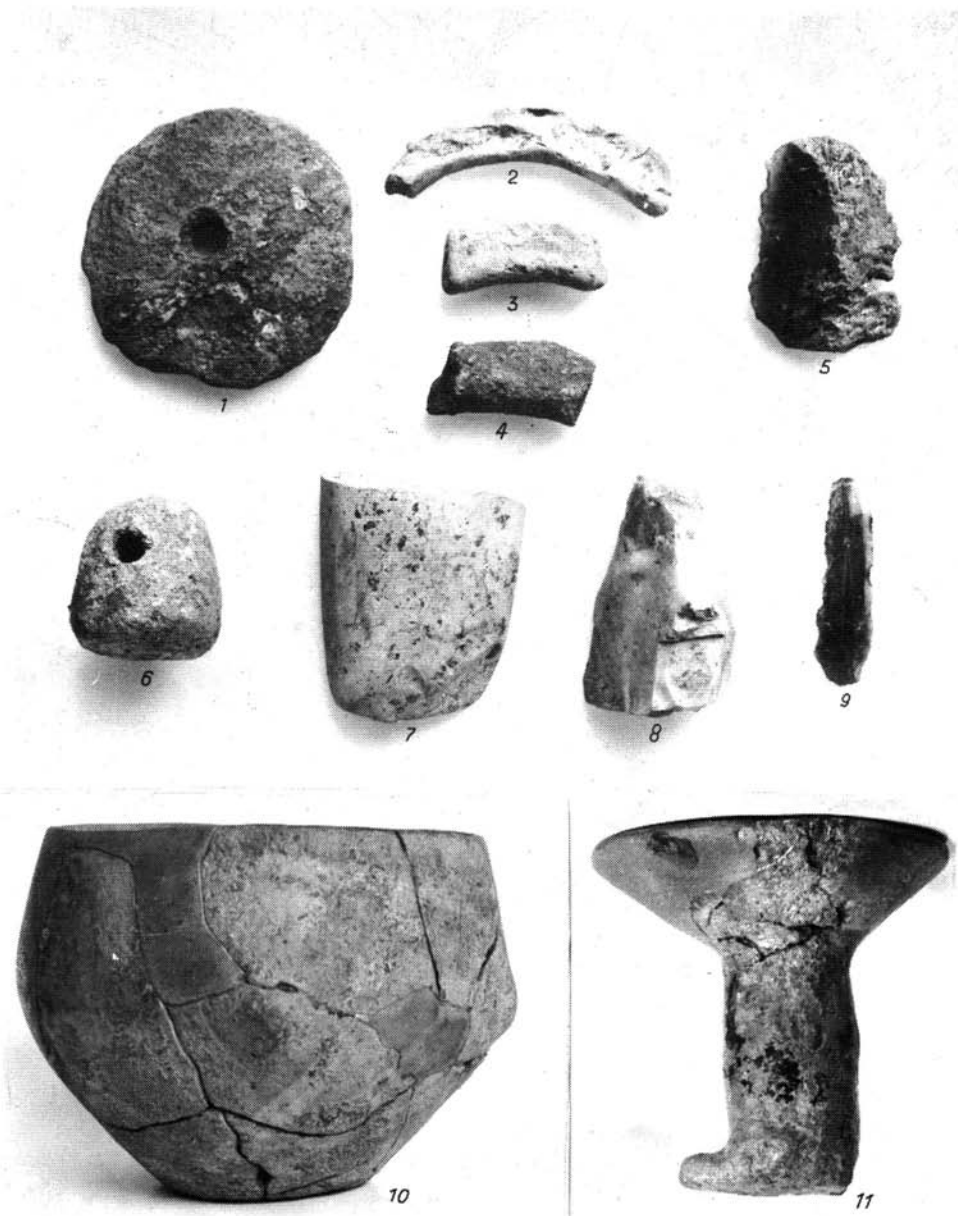
1. ábra. Az újkőkor lelőhelyei a Tiszaháton.

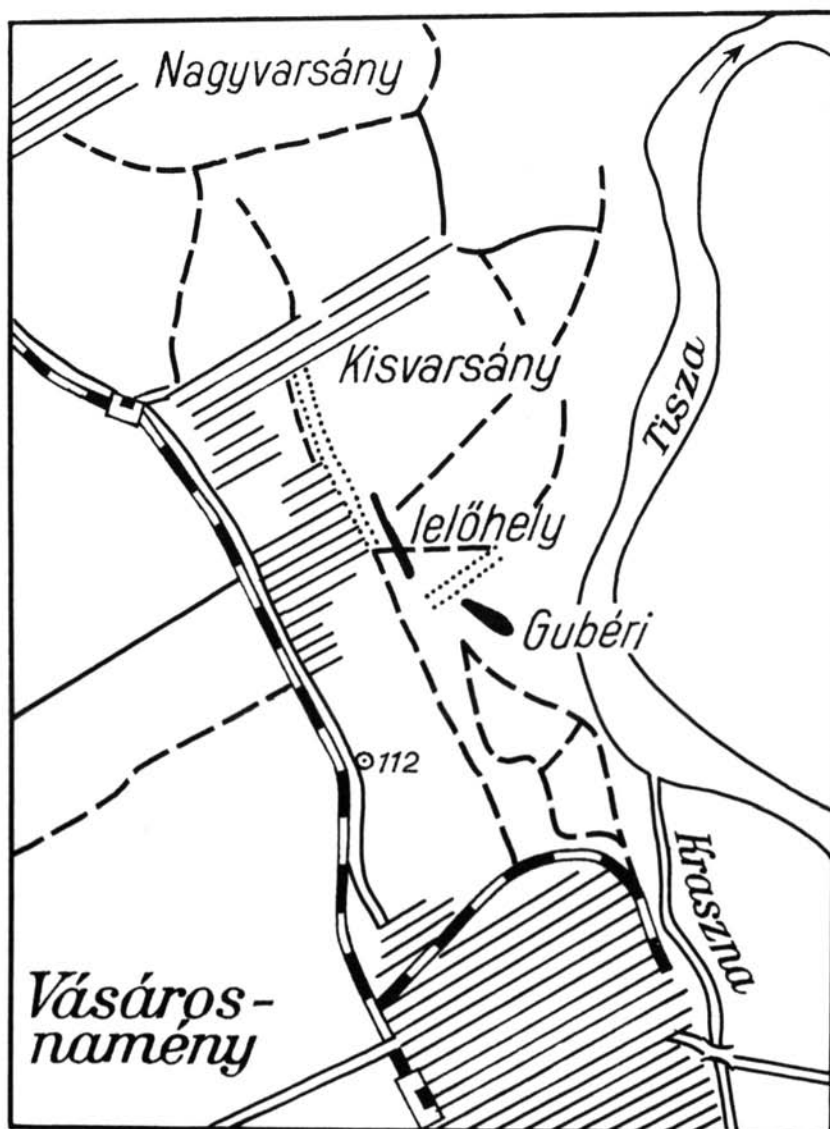
2. ábra. A szamos-sályi lelöhely helyszíne.

3. ábra. A szamossályi 5. gödör festett kerámiái.

4. ábra. A szamossályi 6, 11 = 1. gödör; 1-5, 6-10 = 5. gödör.

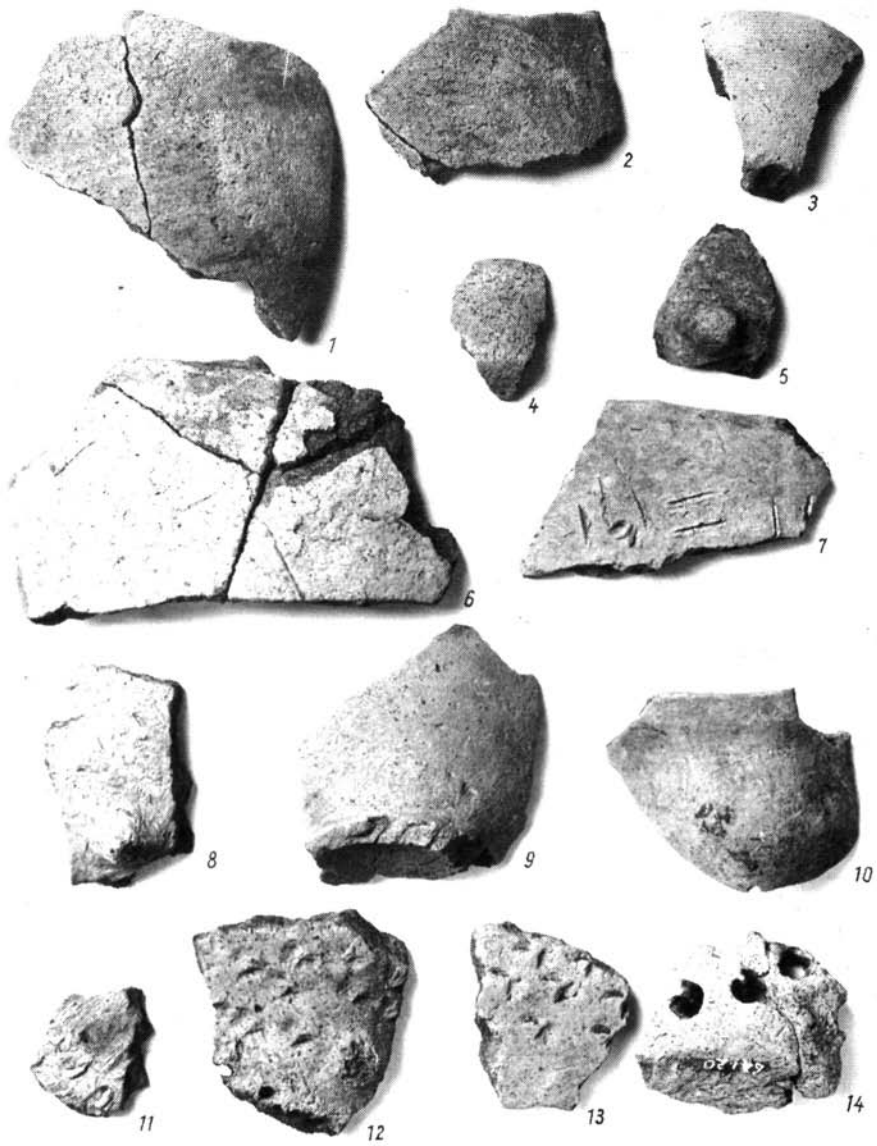

0 1 km

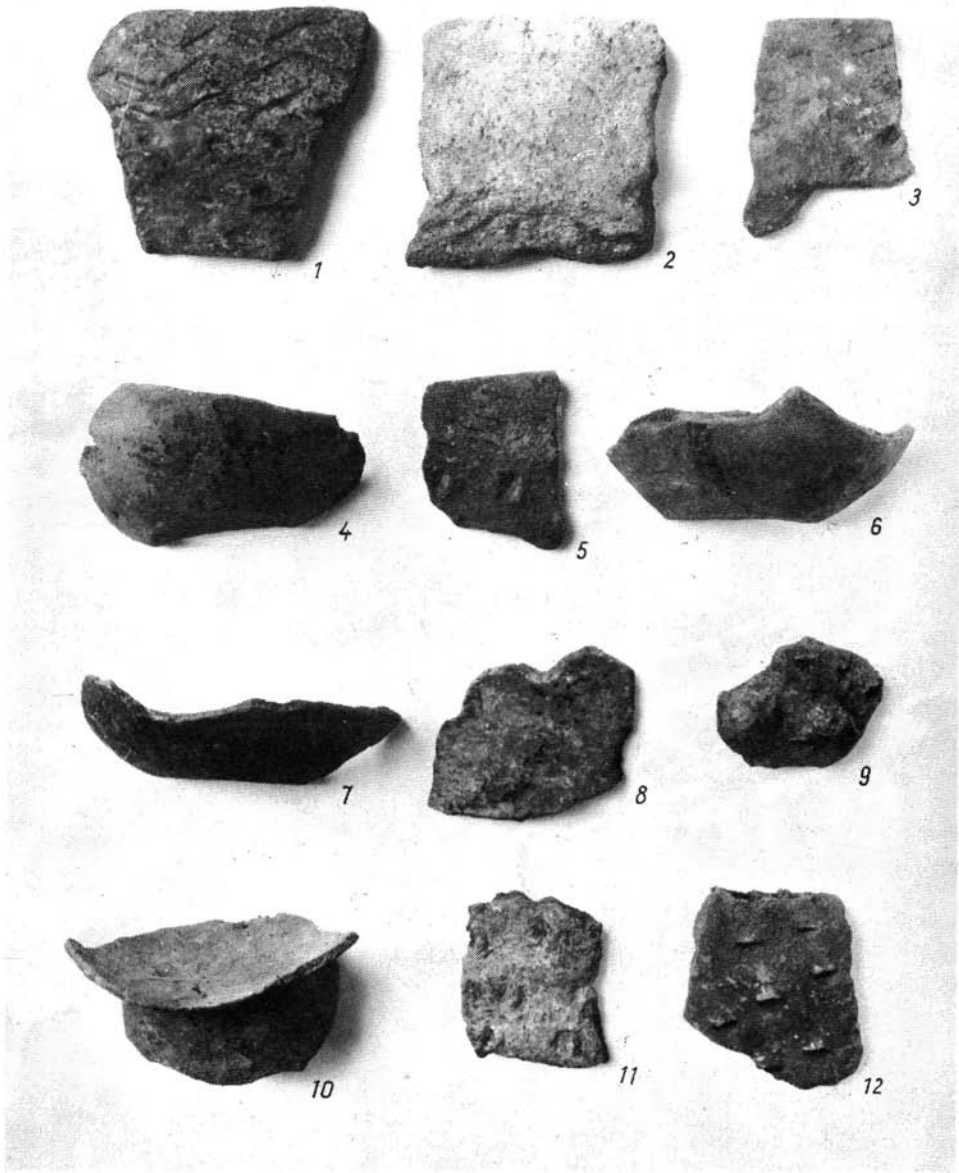
5. ábra. A kisvarsány-hidéri lelőhely helyszíne.

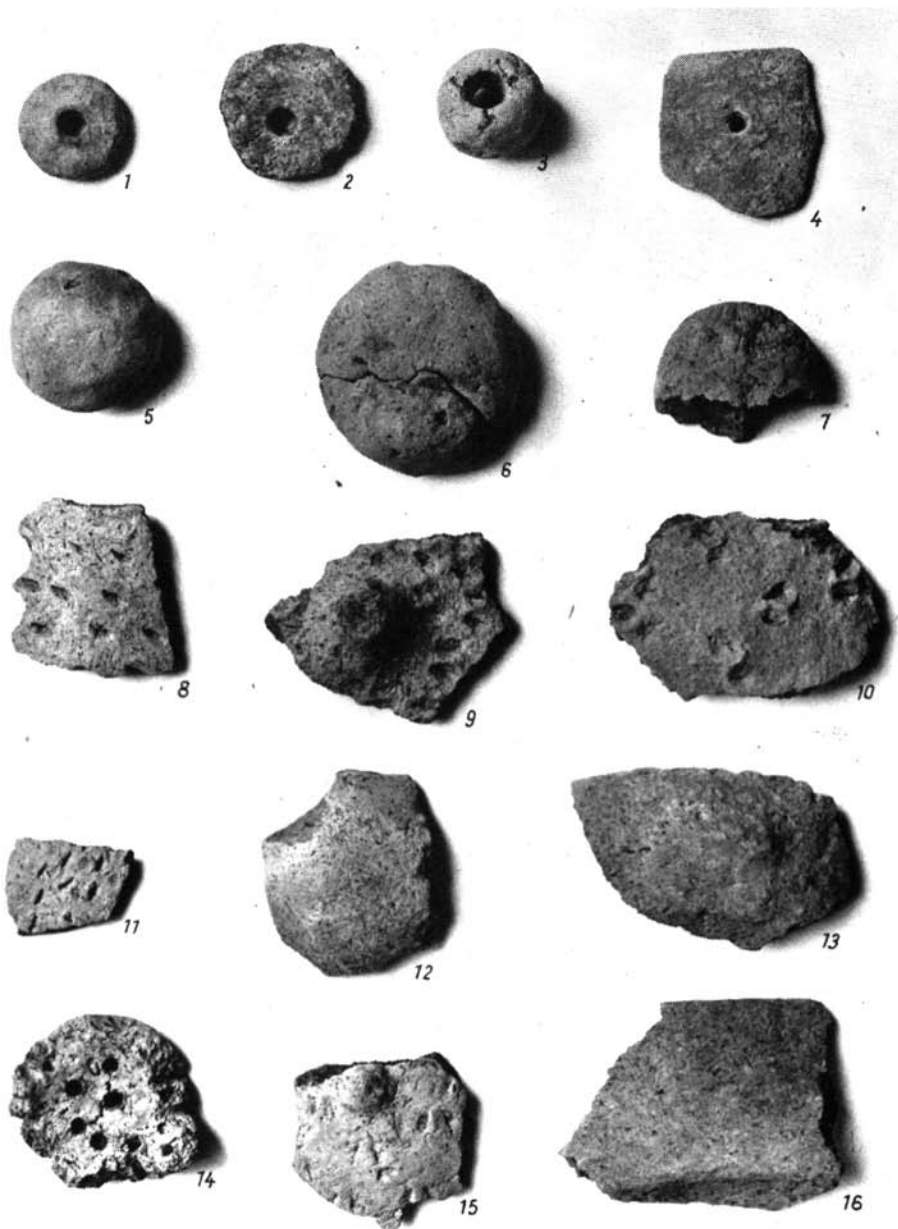

7. ábra. Kisvarsány-Hidéri. Az I. felület. A gödör leletei.

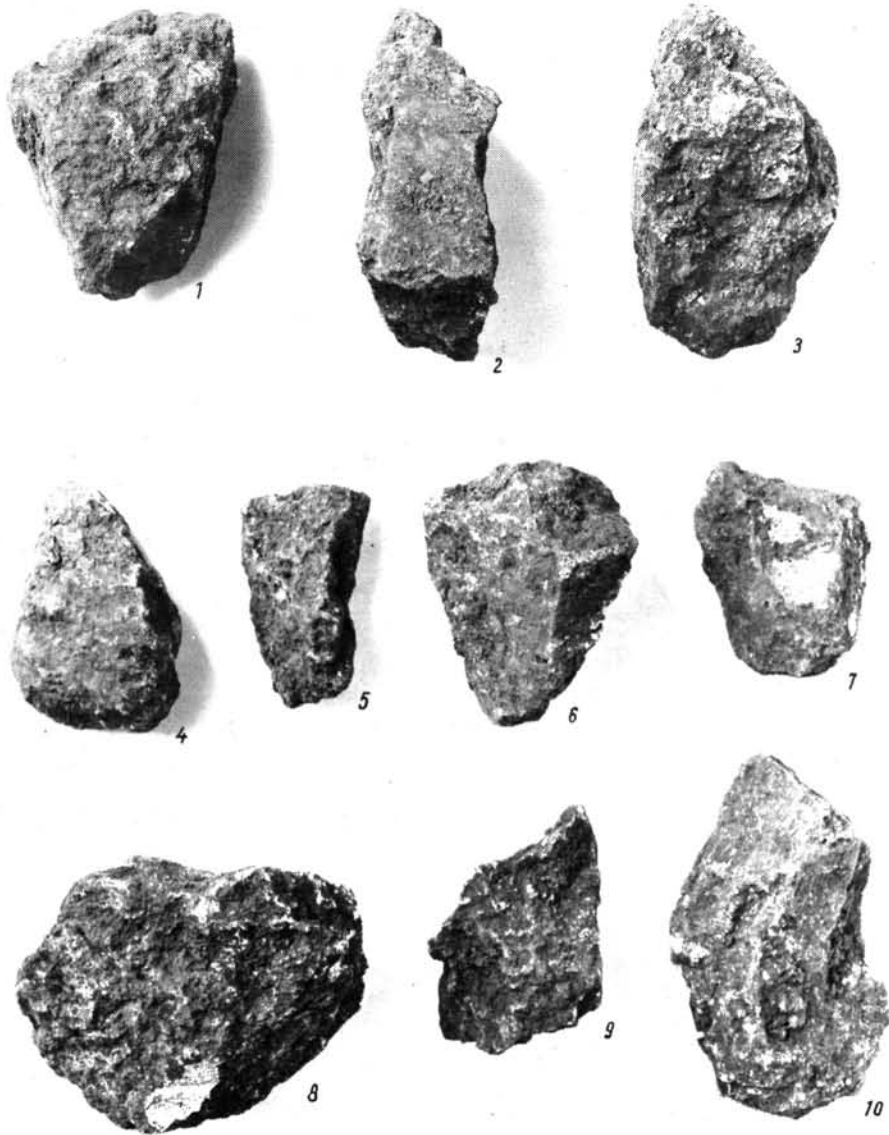
8. ábra. Kisvarsány-Hídéri. Az I. felület leletei.

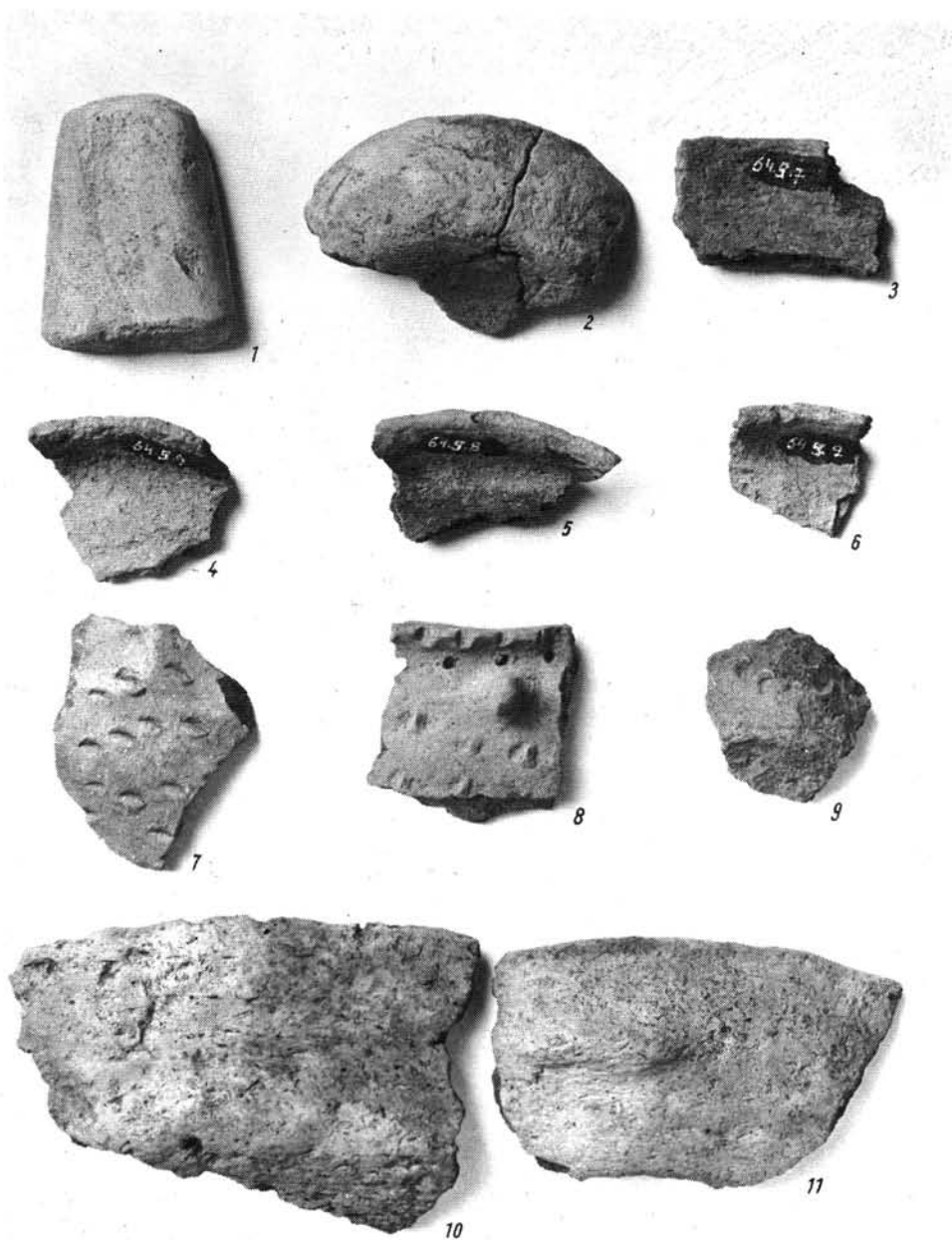
9. ábra. Kisvarsány-Hidéri. Az I. felület leletei.

10. ábra. Kisvarsány-Hidéri. Obszidián depotelet I. felület.

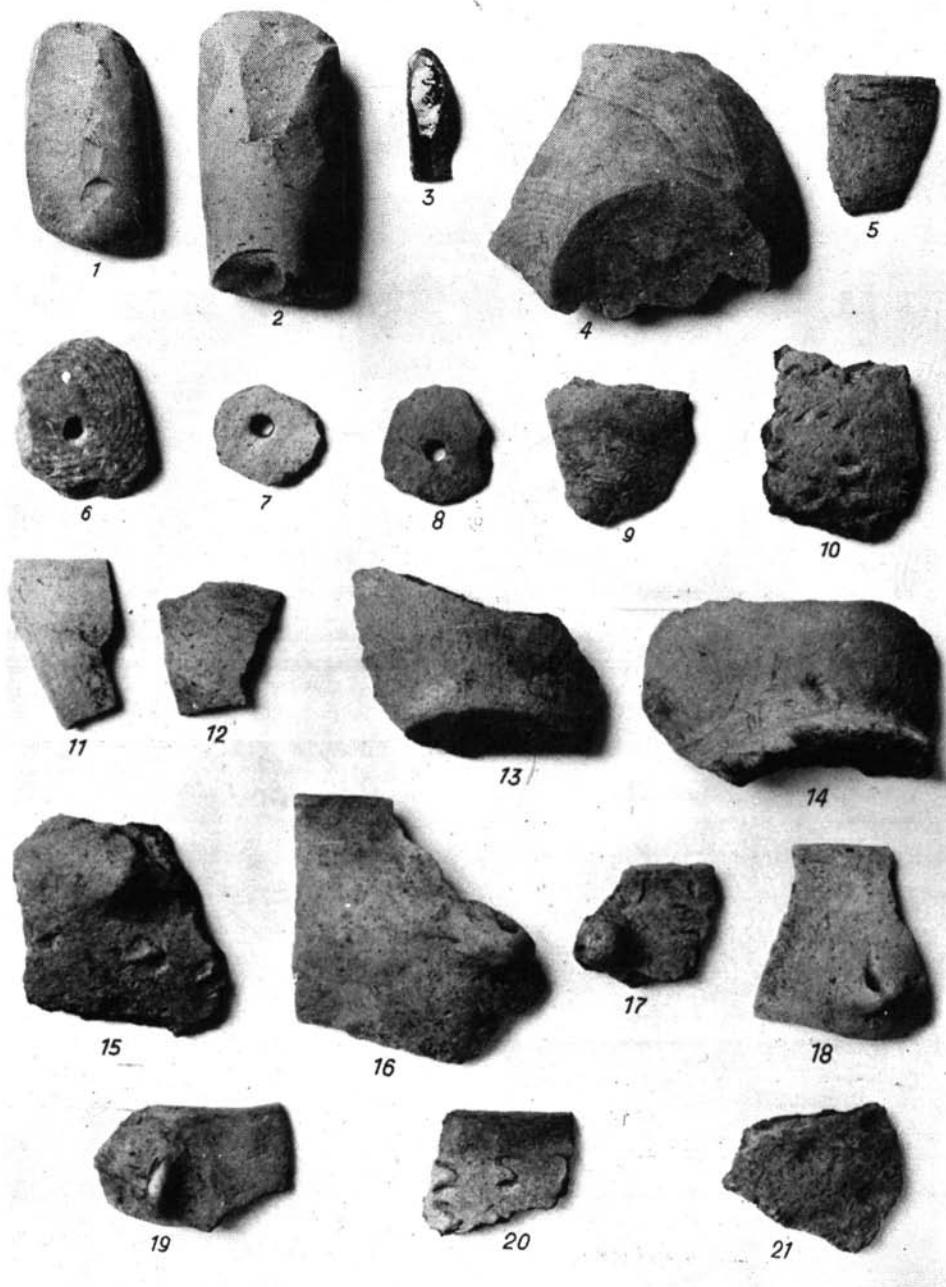

11. ábra. Kisvarsány-Hidéri. Festék nyersanyagdepót I. felület.

12. ábra. Kisvarsány-Hídéri. II. felület, a B gödör leletei.

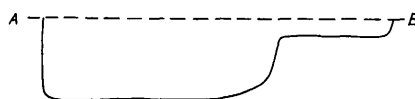
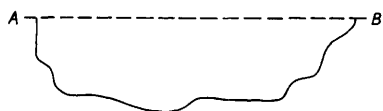
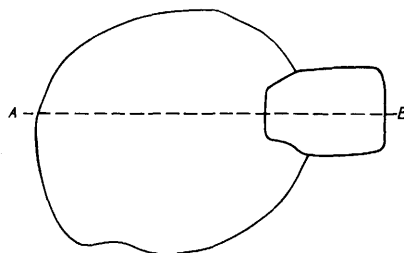
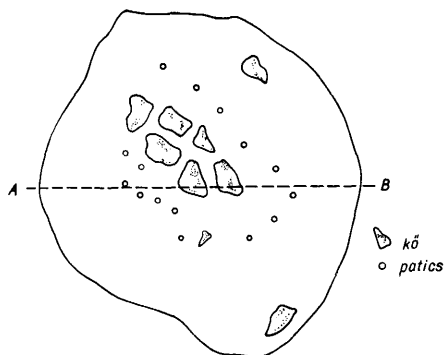

13. ábra. Kisvarsány-Hidéri. II. felület, a K gödör leletel.

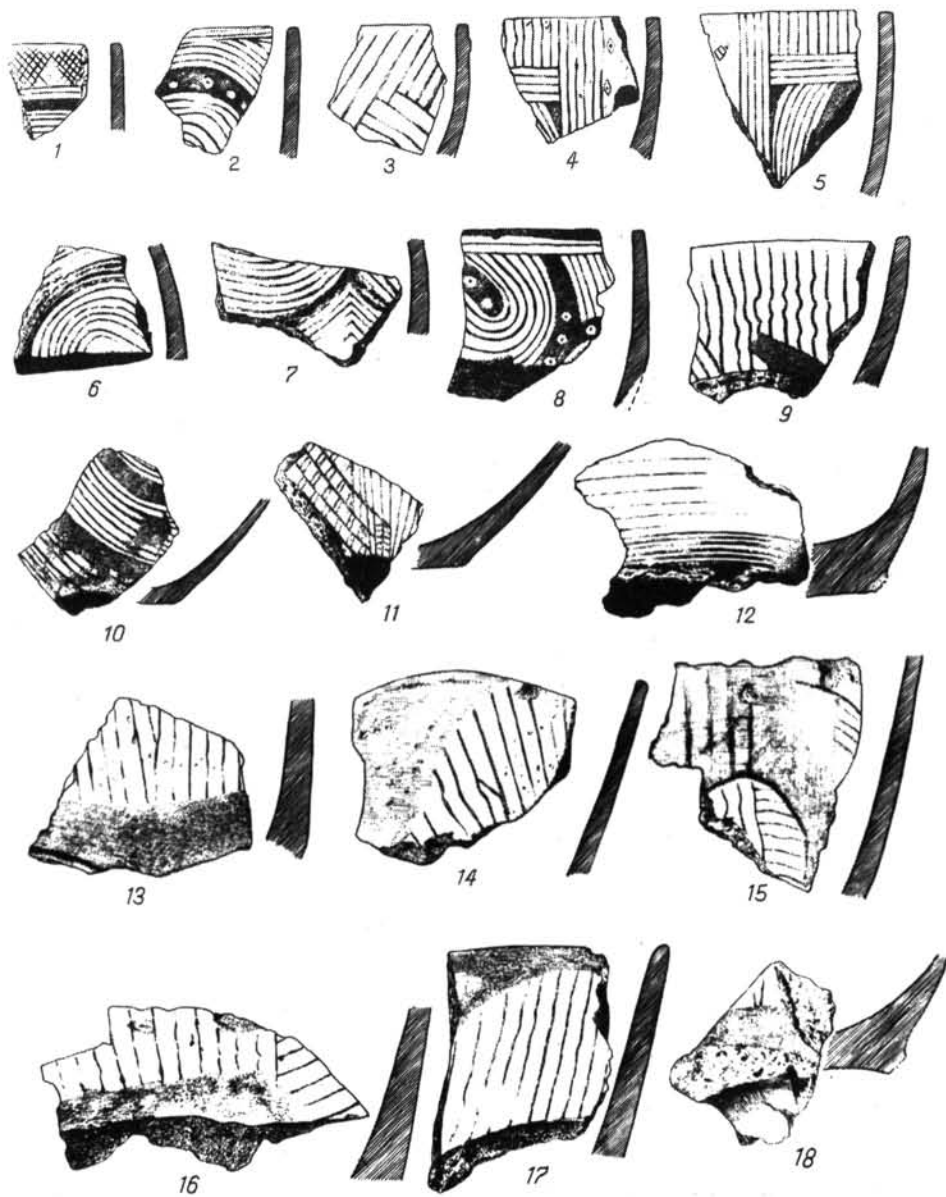
**Kisvarsány-Hidéri
III. felület 1. gödör**

2. gödör

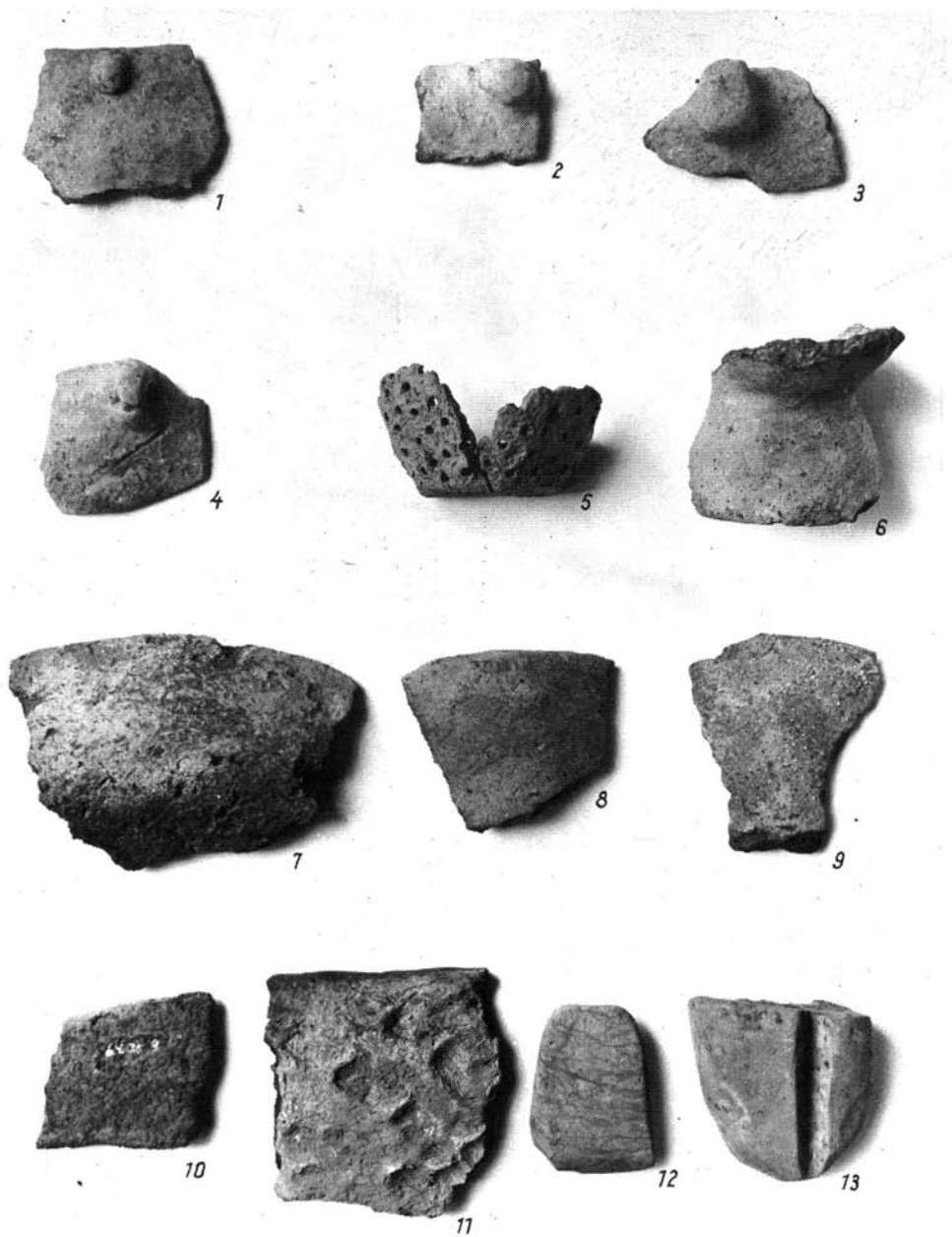

20cm

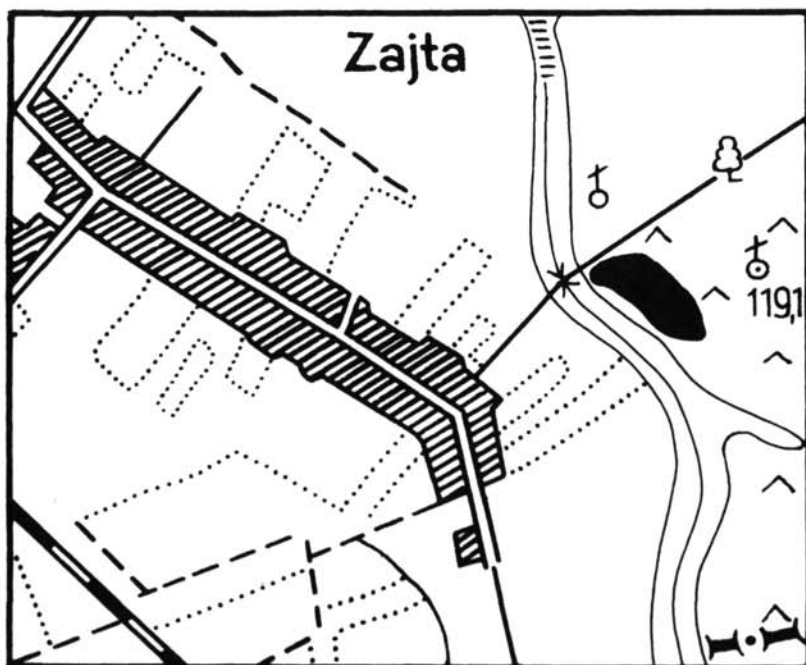
14. ábra. Kisvarsány-Hidéri. A III. felület objektumai.

15. ábra. Kisvarsány-Gubéri festett cserepek.

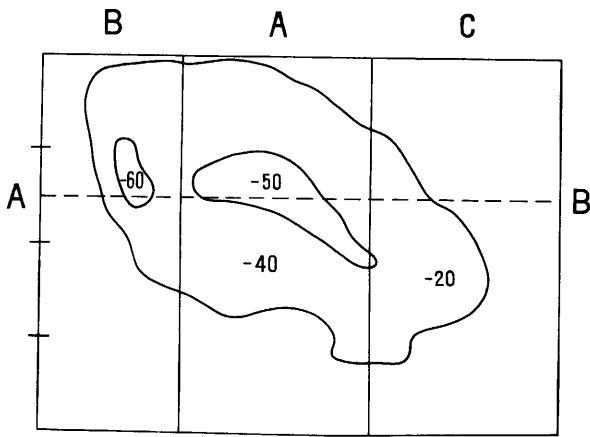

16. ábra. Vásárosnamény, Sport u. 1—9; Tiszaadony, Szívó 10—13.

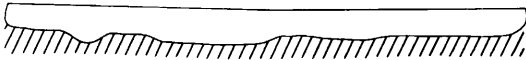

17. ábra. Zajta, a lelőhely helyszíne.

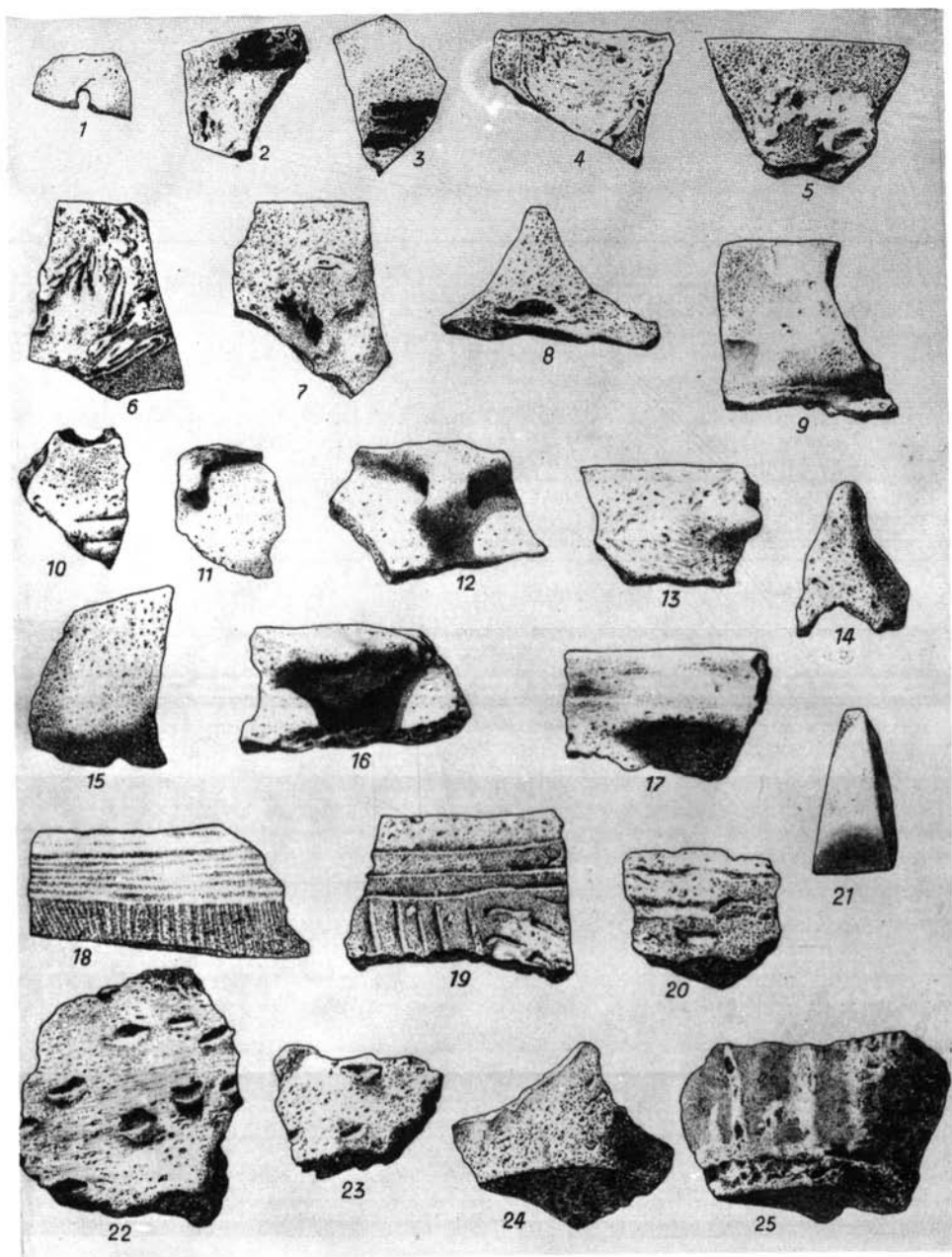
ZAJTA 1. gödör

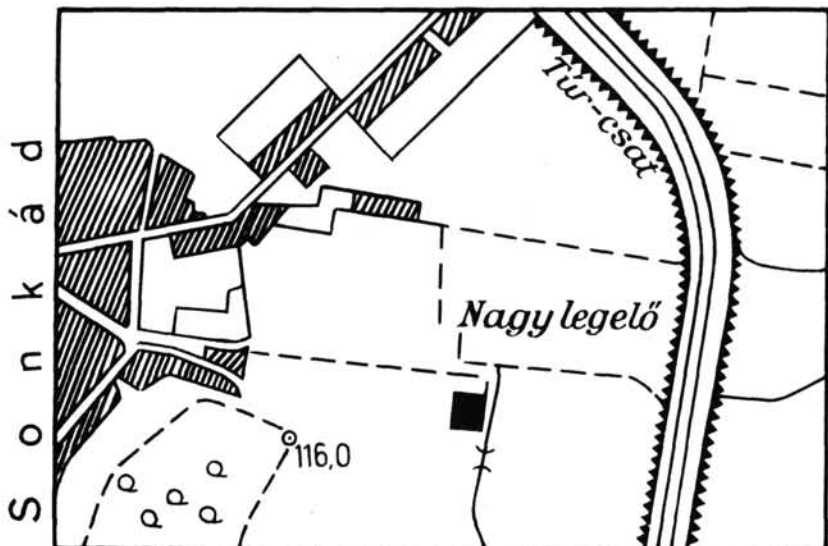
M: 0 1m

18. ábra. Zajta 1. gödör.

19. ábra. Zajta, az 1. gödör leletanyaga.

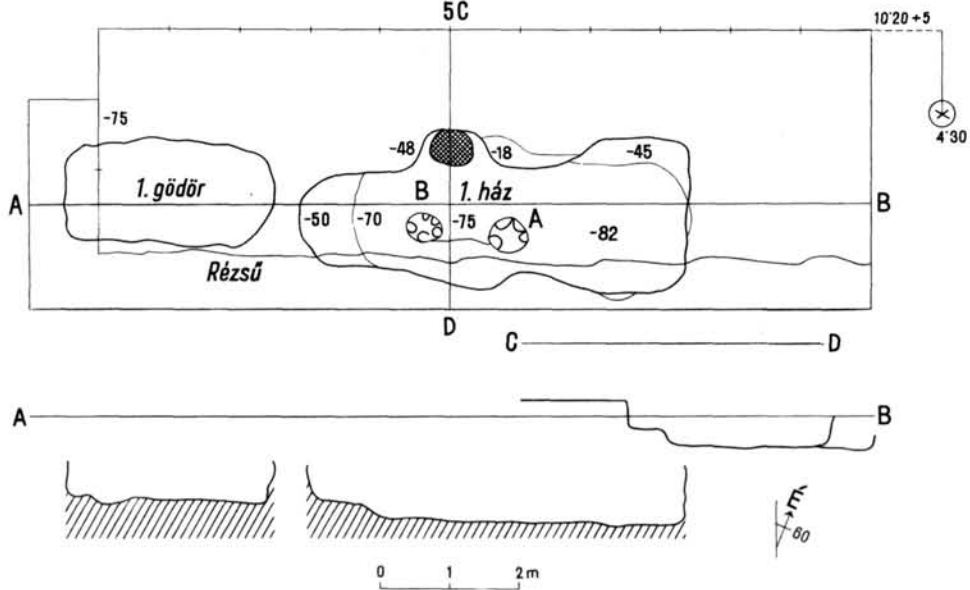

20. ábra. Sonkád, a lelőhely helyszíne.

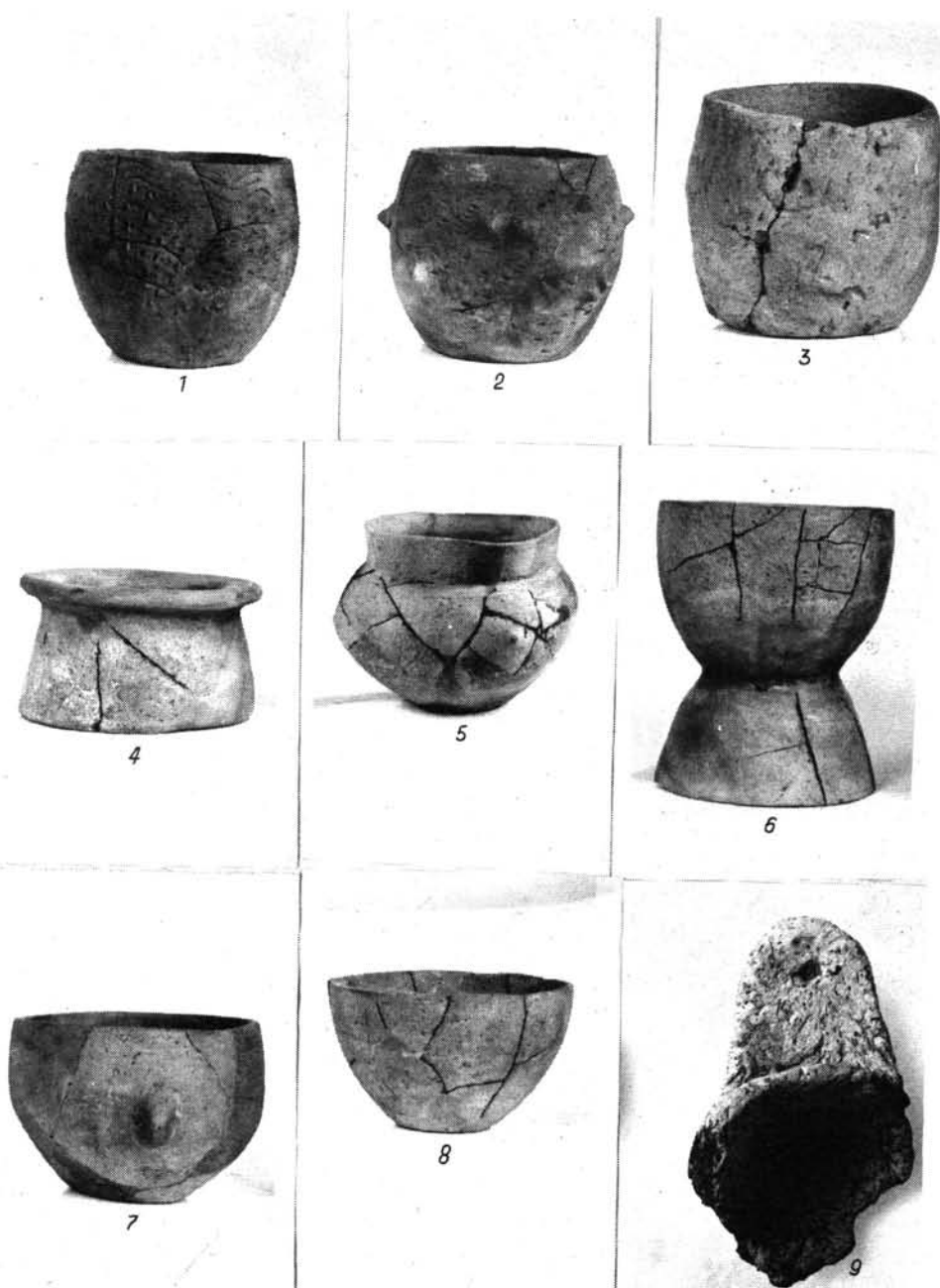

SONKÁD I. felület

5C

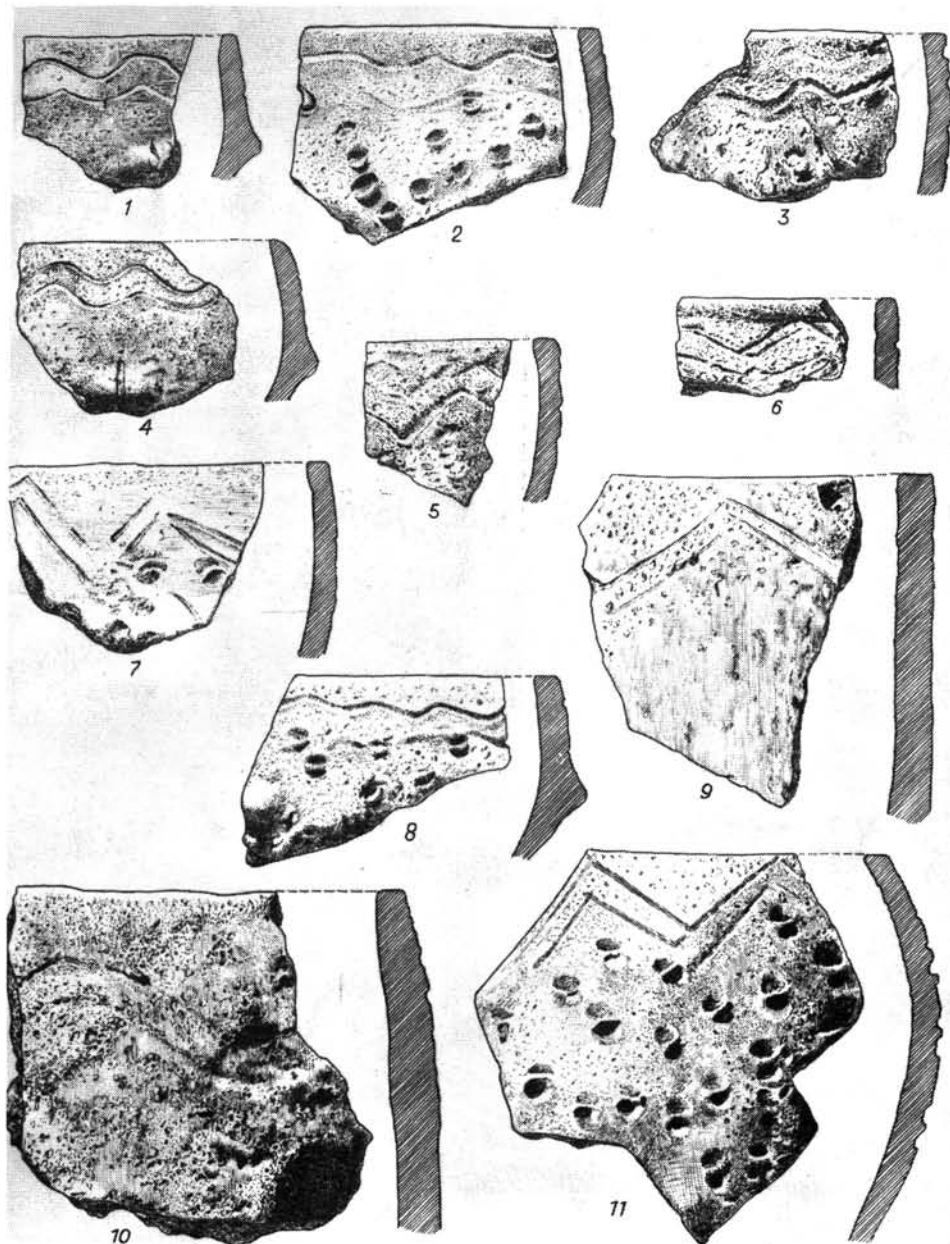
21. ábra. Sonkád, a feltárt terület alaprajza.

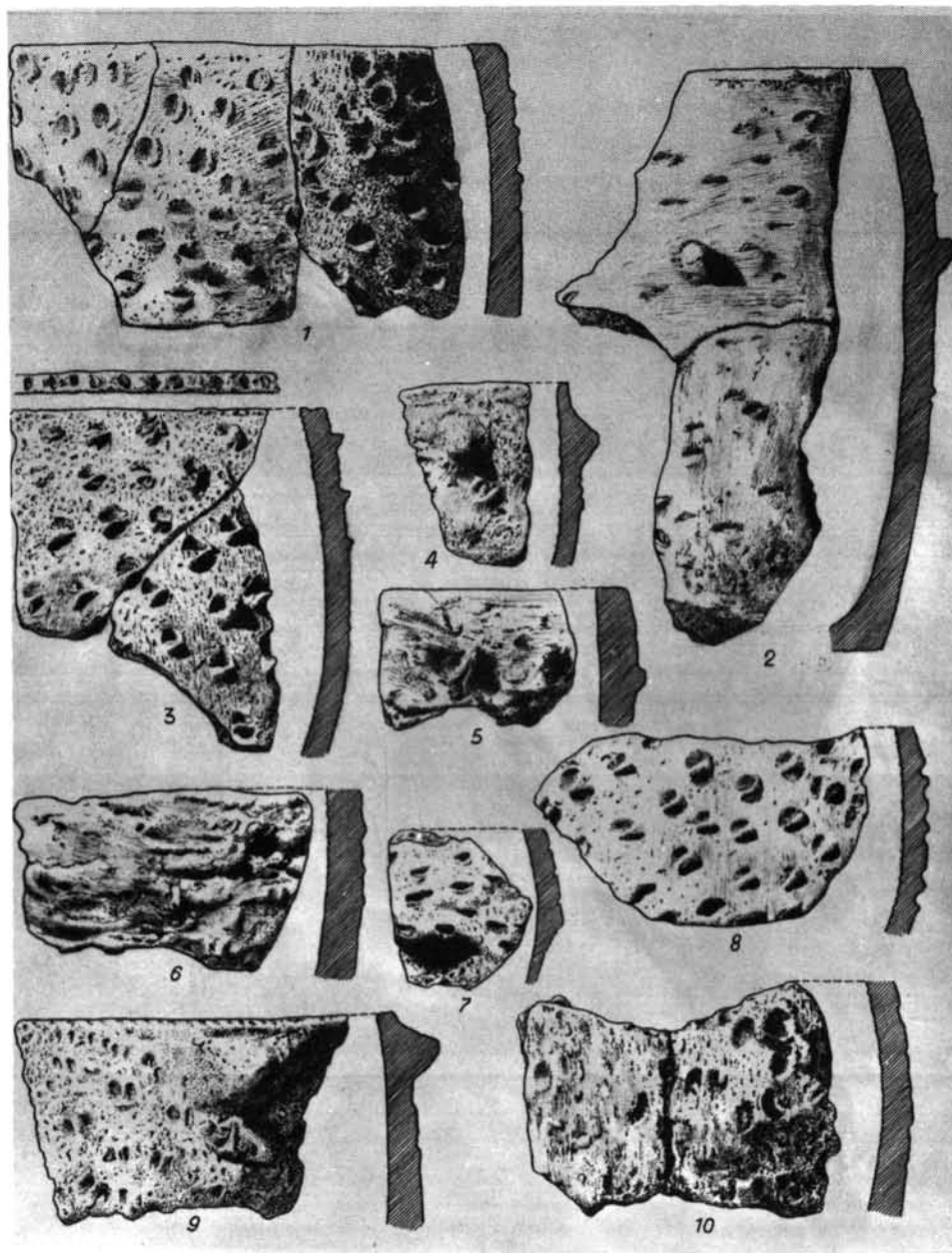
22. ábra. Sonkád, az 1. ház edényei.

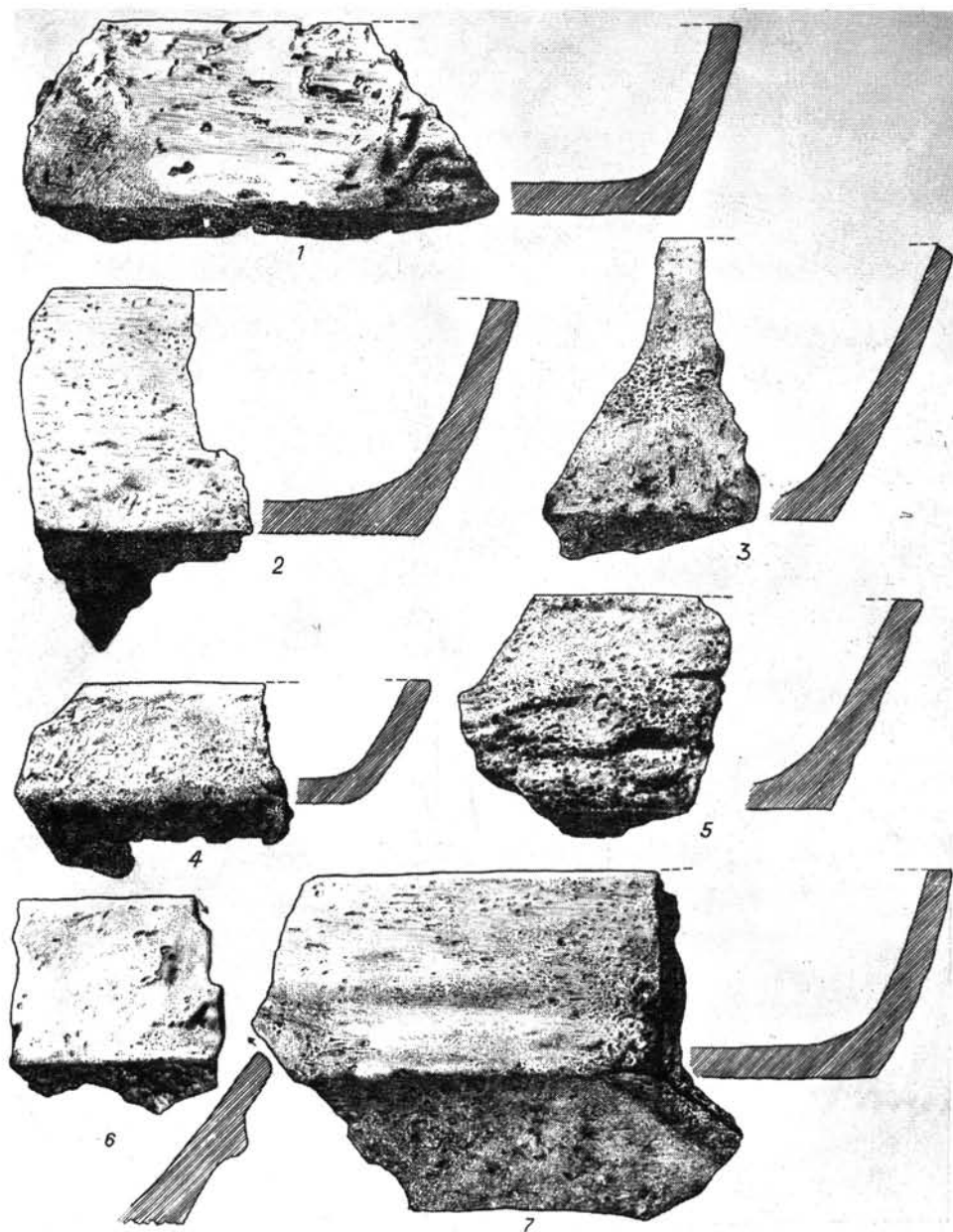
23. ábra. Sonkád, az 1. ház leletel.

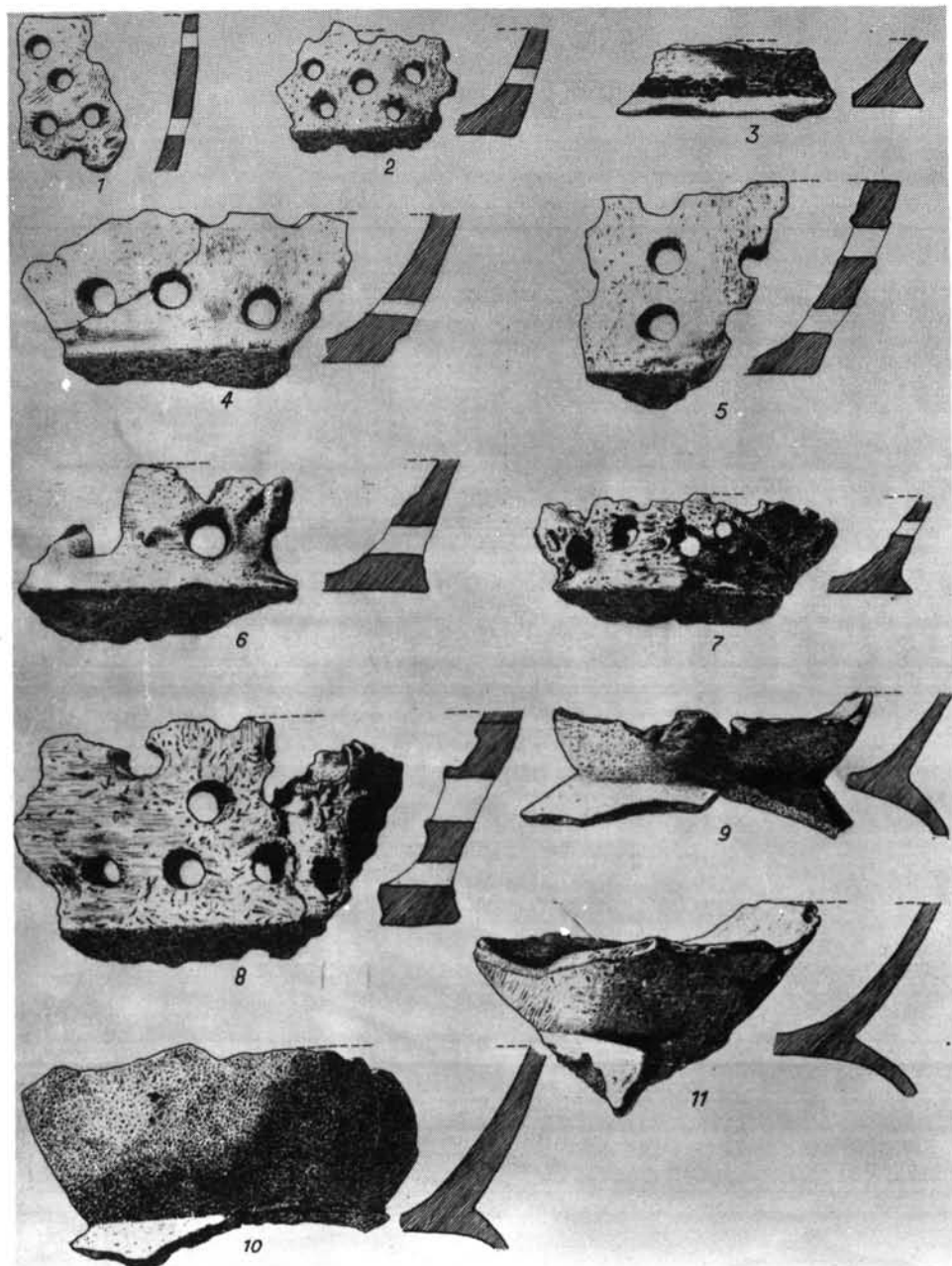
24. ábra. Sonkád, az 1. ház vonaldíszes kerámiai.

25. ábra. Sonkád, az 1. ház csipett díszítésű kerámiái.

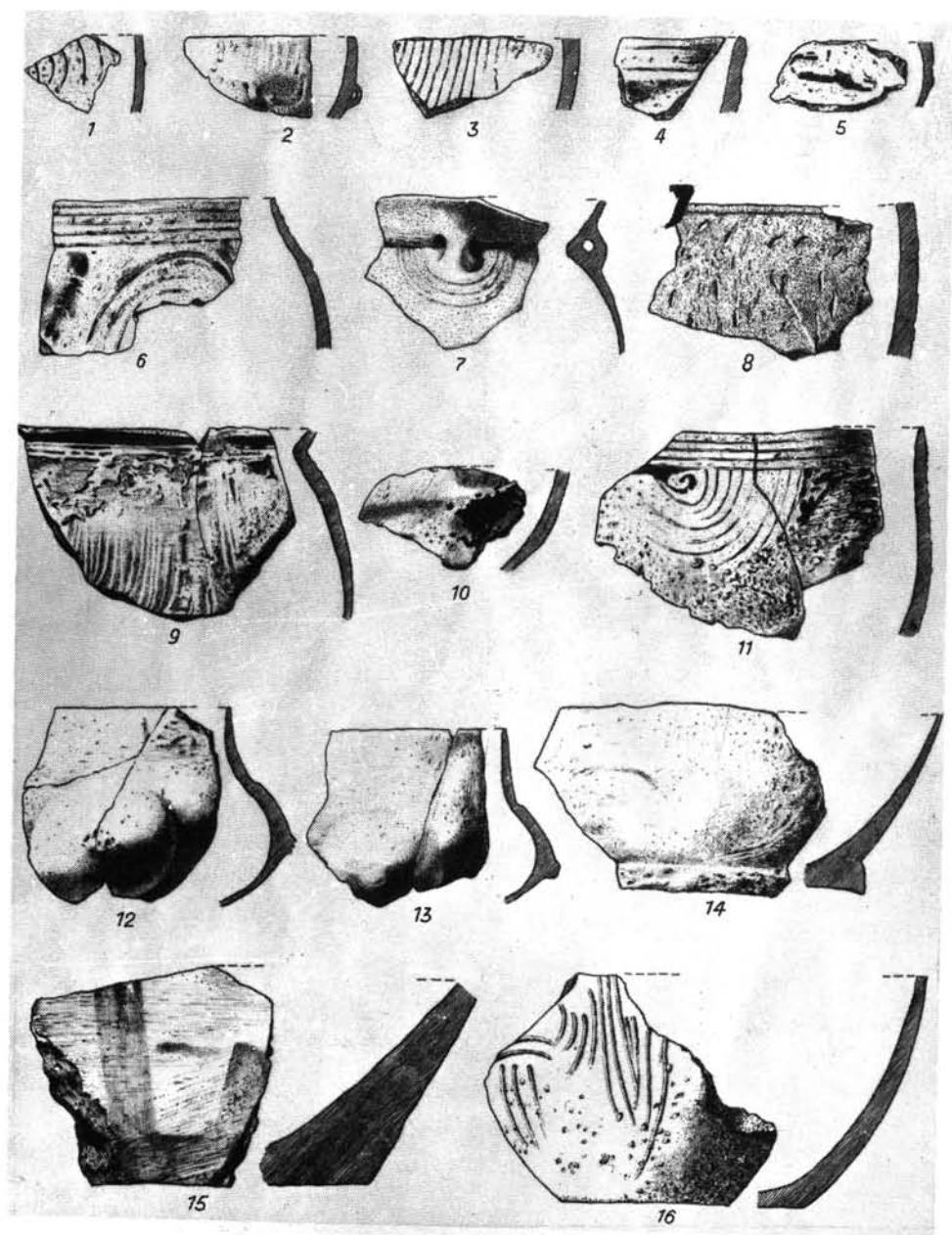

26. ábra. Sonkád, az 1. ház lapos tálai.

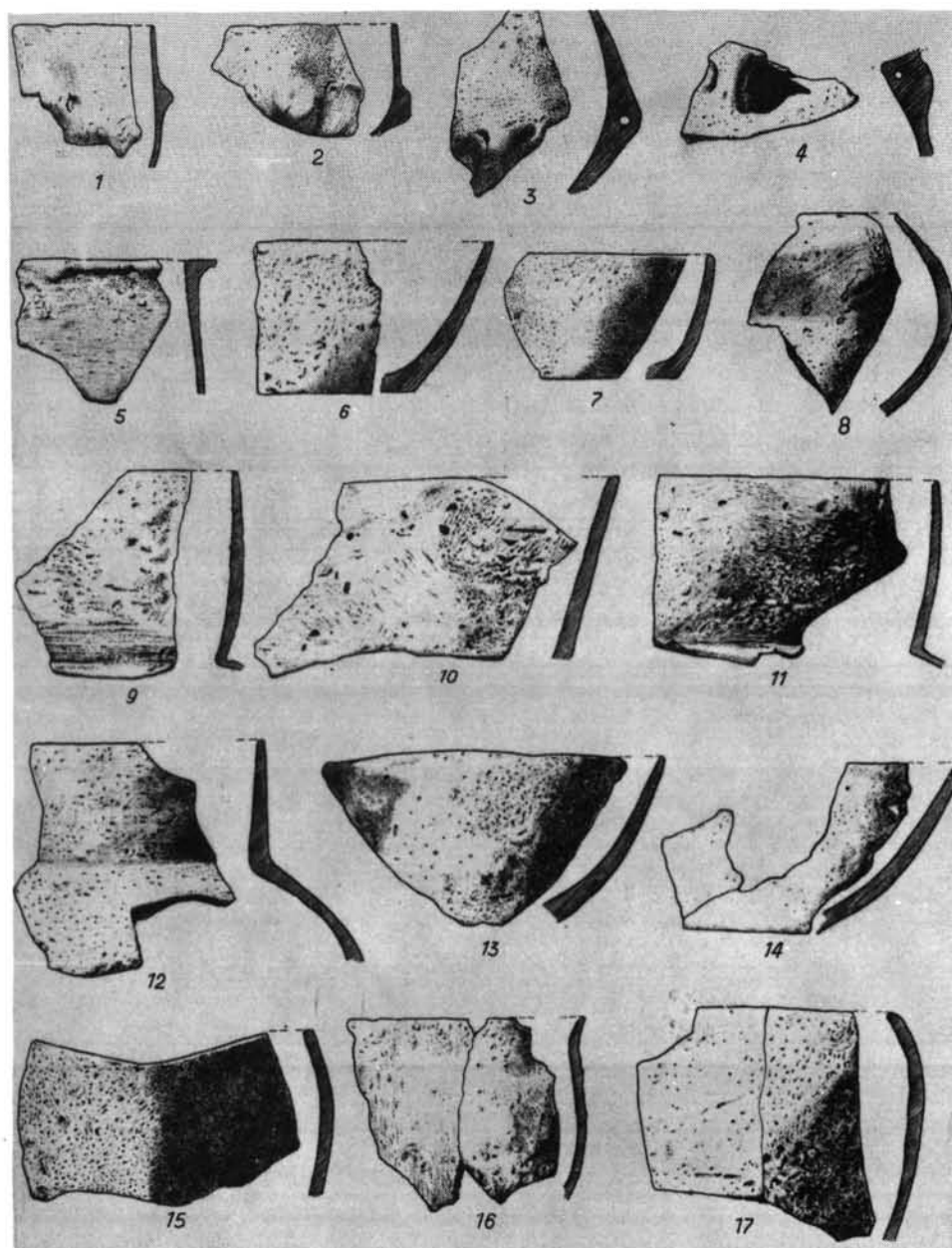
27. ábra. Sonkád, az 1. ház leletei, lángborítók.

28. ábra. Sonkád, az 1. ház leletei, festett kerámia.

29. ábra. Sonkád, a 1. ház leletei, vékony falú kerámiák.